

NR I 2013

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Professor Lars Berggren, Lund
1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund
Professor Sten Skansjö, Lund
Fil.dr Bengt Söderberg, Lund

Innehåll

	Sid.
Per Stobaeus: Lund på latin	1
Margareta Strömbom: Bexells talande stenar	18
Nils Lewan: Aktuella kartjubiléer	35
<i>Aktuellt om antikvariskt</i>	
Lunds historia – staden och omlandet	40

Lund på latin

Av Per Stobaeus

Fil. dr, teol. kand., forskare vid Lunds universitetsbibliotek

Redan när staden Lund var ny betraktades den som en skånsk motsvarighet till det engelska London. Latinska namn på staden som *Lundona* och *Lundonia in Dacia* visar att tanken var levande under hela medeltiden, men oftast kallades Lund på latin för *Lunda*, vilket var en direkt latinisering av det inhemska namnet Lund, som betyder lövdunge. Tryckortsangivelsen *Londini Gothorum* slog igenom på 1680-talet och speglar den svenska göticismen, vilken även fått ett uttryck i Lunds universitets sigill. Göticismen fick i Lund en skånsk prägel, då man hävdade att Skåne varit en viktig del av det gotiska urhemmet.

Inledning

Var grönskade den lund som en gång för länge sedan gav upphov till stadsnamnet Lund? Inget vet svaret, och det lönar sig nog inte att leta – spåren är för alltid utplånade.¹ Men en ersättning så god som någon finns i Lunda-gård, den park som på 1740-talet anlades mitt i staden efter Carl Hårlemans ritningar. Väl så intressant som att försöka spåra namnets äldsta ursprung är att följa dess senare historia. I denna artikel skall jag undersöka namn som staden Lund har haft på olika språk under olika tider. Främst kommer det att handla om de många latinska namnen. Jag gör inte anspråk på fullständighet, utan mitt syfte är att klarlägga utvecklingen av två huvudidéer som präglat namnets utformning: Lund som parallell till London och Lund som götisk stad. Vad beträffar den sistnämnda idén krävs en utvinning om göticismen i allmänhet och i samband med det får jag också anledning att gå in på Lunds universitets sigill, som skall förstås mot en göticistisk bakgrund.

Lund och London

– fanns ett samband?

Mycket tidigt jämfördes Lund med London, vilket förmodligen speglar den danske kungens ambitioner med den nygrundade staden.

Man finner spår av denna jämförelse redan hos historieskrivaren Adam av Bremen, som i slutet av 1000-talet författade stiftet Hamburg-Bremens biskopskrönika. Adam nämner Lund på ett par ställen i sitt verk. Han kallar staden *Lundona* och det framgår att den är huvudort i Skåne, *Sconia*. Det var i Lund den förste biskopen över hela Skåne Egiuo hade sitt säte, skriver Adam.² Även den engelska staden London benämns *Lundona* i Adams krönika.³ En snarlik form, *Lundonia*, var den gängse latinska beteckningen på London vid denna tid.⁴ Det verkar därför som om Adam har latiniserat det nordiska stadsnamnet i anslutning till den engelska stadens namn. Ännu tydligare blir parallellen i en av textvarianterna av Adams krönika, där Lund kallas *Londona* eller *Londana*. I ytterligare en textvariant förekommer uttrycket *Lunde sedes* (Lunds biskopssäte), som ju mer överensstämmer med den namnform vi är vana vid. Namnlikheten mellan Lund och London utvecklas i ett skolion (nr 111), som innehåller följande kommentar till Adams beskrivning av *Sconia*:

Ab hac insula primum egressi sunt Longobardi vel Gothi, et vocatur ab historicis Romanorum Scantia vel Gangavia sive Scandinavia. Cuius metropolis civitas Lundona, quam victor Angliae Chnud Britannicae Lundonae aemulam esse precepit.

(Från denna ö utvandrade först langobarderna eller goterna, och den kallas av de romerska historikerna

Scantia, Gangavia eller *Scandinavia*. Dess huvudort är staden *Lundona*, som enligt Englands besegrare Knuts befallning skulle bli en medtävlare till *Lundona* i Britannien.)

Den okände författaren till detta skolion i Adams krönika identifierar Skåne med ön *Scandza*, varifrån goterna enligt den gotiske historieskrivaren Jordanes (500-talet) utvandrade, och med *Scandinavia*, som enligt krönikören Paulus Diaconus (700-talet) var langobardernas urhem. Lund sägs ha grundats som en skånsk motsvarighet till London av Knut den store (d. 1035), kungen av Danmark och England. Idén att goterna härstammade från Skåne var var något man senare skulle ta fasta på, och jag återkommer till det så småningom.

Är då Lund verkligen uppkallat efter London? Teorin har haft sina förespråkare ända in på 1900-talet, men är numera inte längre aktuell. Enligt ortnamnsforskaren Bengt Pamp, som utrett frågan, är Lund ett inhemskt namn och helt enkelt identiskt med det än i dag använda ordet 'lund' = lövdunge.⁵ Ort-namn som innehåller ordet 'lund' är ganska vanliga i Skandinavien. Ort-namnsforskaren Per Vikstrand skriver att sådana orter kan ha uppkallats efter helt vanliga lundar, men att det också kan vara fråga om heliga lundar. Sammansatta ortnamn såsom Torslunda och Odenslunda är sannolikt sakrala, men även osammansatta namn, som i fallet Lund, kan ha sakral innebörd. I den fornnordiska religionen hade den heliga lunden förmodligen en central roll som kultplats. I offerlundens träd brukade man hänga upp offerdjur. Upplandslagens kyrkobalk förbjuder hednisk kult i lundar. Vi vet inte om Lund en gång i tiden var en sådan offerlund, men det är alltså tänkbart.⁶

Låt oss återgå till parallellen Lund–London. Även om Lund inte är uppkallat efter den engelska staden, menar jag att tanken på ett samband inte skall överges helt. Kanske

trodde man på Adams tid att ett sådant samband förelåg. Den fornengelska formen av London var Lunden.⁷ Detta namn är ju snarlikt Lund. Knut den store, som härskade i England 1016–1035, lät prägla mynt i både London och Lund. På de engelska mynten uppträder namnet London i former som Lund, Lunde, Lunden och Lundene.⁸ Jag förmodar att »Lund» här är en förkortning och »Lundene» en böjd form.⁹ I Danmark präglades mynt efter engelsk förebild med texten *Cnut rex Anglorum* och namnet Lund.¹⁰ På vissa danska mynt förekommer titeln *Cnut rex Danorum* och namnet Lund.¹¹ Med det senare avses inte London utan myntningsorten Lund i Skåne.¹² Stadsnamnen London och Lund var alltså på Knut den stores tid intill förväxling lika, åtminstone i skrift. Knut Stjerna framhåller att man på mynt från Knut den heliges (d. 1086) tid finner namnformer såsom Lund Denemac och Lun Demac. Dessa visar enligt Stjerna »att man från början fattat den britiska och den danska stadens namn som identiska och därför genom tillsättandet av ordet Danmark velat skilja dem åt».¹³

Medeltidens namn på Lund

Ett annat tidigt inhemskt dokument, där det skånska stadsnamnet Lund uppträder, är Knut den heliges berömda gåvobrev till Lunds domkyrka, daterat till 1085. Gåvobrevet är ej bevarat i original, men innehållet är känt från olika avskrifter, varav en ingår i lundakaniernas handskrift *Necrologium Lundense* från 1100-talet (bild 1). Nekrologiets version bär dateringsangivelsen *Actum Lunde* medan de övriga avskrifterna har *Actum Lundi*.¹⁴ Den sistnämnda ordformen möter f.ö. också i Erik Emunes gåvobrev till Lunds domkyrka 1135.¹⁵ *Lunde*, 'i Lund' är en lokativform (d.v.s. står i kasus lokativ, som anger befintlighet) bildad efter mönster från t.ex. *Romae*,

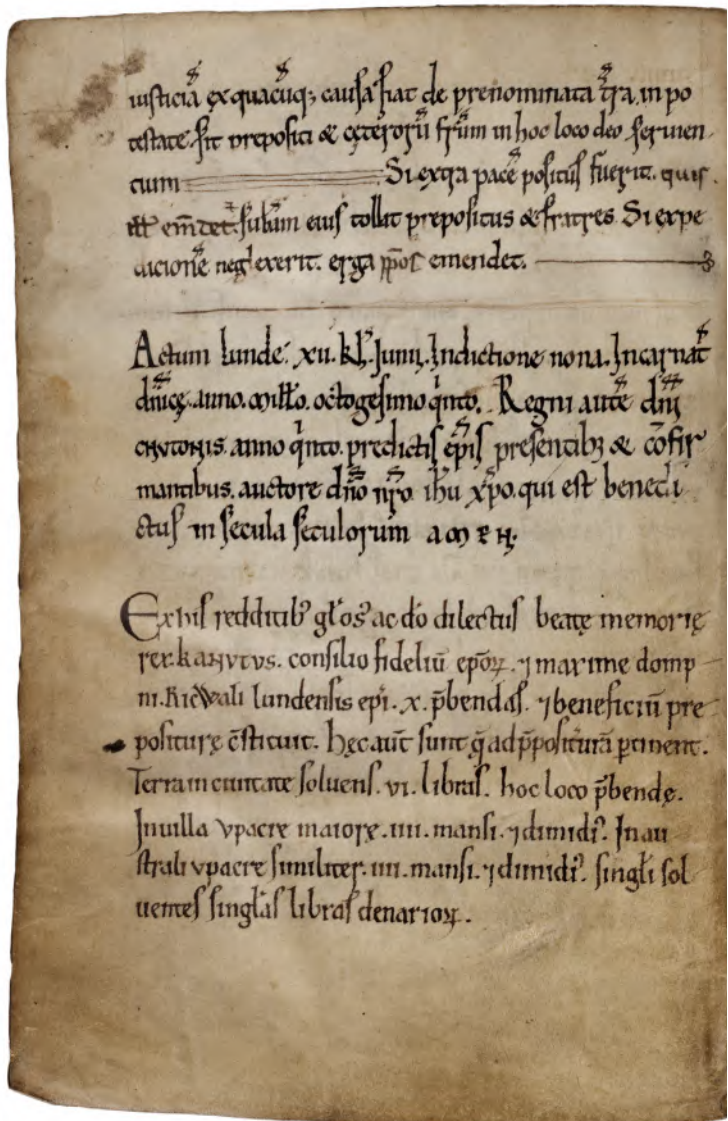

Bild 1. I *Necrologium Lundense*, en 1100-talshandskrift som tillhört Lunds domkyrka (nu i Lunds universitetsbibliotek), finns en avskrift av Knut den heliges gåvobrev 1085. Den avslutande dateringen på fol. 2v, rad 6 börjar med orden *Actum Lunde* (»avhandlat i Lund»). I den följande prebendelistan nämns på rader 12–13 att kungen i samband med sin gåva inhämtat råd från herr Rikval, biskop i Lund *dompni Ricwale Lundensis episcopi*. Foto: Bengt Mellander, Lunds universitetsbibliotek.

som är lokativen till *Roma*, Rom, och betyder 'i Rom'. Nominativformen av *Lunde* bör i analogi härmed vara *Lunda*, som är belagd i senare källor. Lokativen *Lundi*, 'i Lund' har som förebild lokativer av typen *Corinthi*, *Tarenti*, *Tusculi* (i nominativ *Corinthus*, *Tarentum* och *Tusculum*).

De latiniserade namn som används i *Necrologium Lundense* ligger närmare det

folkspråkliga namnet på staden än den lärda konstruktionen *Lundona* i Adams krönika. Förmodligen hette staden då som nu Lund. En icke latiniserad form förekommer ibland i medeltida latinska dokument. Roskildekrönikan, som författats 1139–1143 (känd endast i senare avskrifter), berättar följande om Lund under kung Erik Emunes regering 1134–1137: *Eo tempore Lund muro et uallo*

iussu Herici est circumdata («På den tiden omgavs Lund efter Eriks befallning med skyddsvärn och vall.»)¹⁶ Essenbækannalerna nämner en ödesdiger händelse år 1234: *Lund igne perit* («Lund föröddes av eld»)¹⁷ I lundahandskriften *Liber daticus vetustior* finns uttrycket *prope Lund* («vid Lund») i en anteckning från 1300-talet (bild 2).¹⁸

Det välkända adjektivet *Lundensis*, varav svenska ord som lundensisk och lundensare är bildade, finns redan i den förste ärkebiskopen Assers ämbetstitel. Vi möter titeln t.ex. i *Memoriale fratrum*, som utgör en del av *Necrologium Lundense*. I en anteckning från 1123 anges här att Asser, *Lundensis eccelsie ... archiepiscopus*, har invigt domkyrkans krypta.¹⁹ Högaltaret i domkyrkan invigdes enligt samma bok år 1145, och i notisen om denna händelse kallas kyrkan *maior ecclesia in ciuitate Lundensi que est metropolis Danie* («den större kyrkan i staden Lund (eg. den lundensiska staden), som är Danmarks huvudstad»)²⁰ Vi påminns återigen om den stora betydelse man tillmätte staden Lund vid denna tid. Att även utläningar upplevde staden som betydande framgår f.ö. av en skildring av den arabiskspråkige geografen al-Idrîsi (d. 1165/66), som var verksam på Sicilien. Han beskriver »Land Shûnan» («Lund i Skåne») som en stor och välbyggd stad.²¹

År 1145 förordnade ärkebiskop Eskil att skolynglingarna vid domkyrkan för sitt uppehälle skulle få del av ärkebiskopens intäkter i bl.a. Lund: *in Lunda*.²² Samma uttryck förekommer i ett brev som utfärdades 1145 av kung Erik Lam. Kungen tilldelade den fördrivne biskop Herman av Slesvig, som tagit sin tillflykt till Lund, en livränta bestående bl.a. av andelar i den s.k. midsommargäld som kungen hade rätt till i Lund, *in Lunda*.²³ Denne biskop dog i staden och hans nötta gravsten kan ännu beses i domkyrkans krypta intill den senmedeltida ärke-

biskopen Birger Gunnarsens stora gravtumba.

Ordet *Lundensis* påträffas även i utomnordiskt material från samma tid. I bevarade originalbrev utfärdade av påvarna Celestinus III och Innocentius III på 1190-talet betitlas Absalon *Lundensis archiepiscopus*.²⁴ Denna titel bars av alla ärkebiskopar i Lund under medeltiden.²⁵

Historieskrivaren Saxo Grammaticus införde i sin krönika omkring 1200 en ny latinisering av det skånska stadsnamnet. Han kallar Lund för *Lundia* men bibehåller adjektivet *Lundensis*.

Ordformen *Lundis*, som betyder 'i Lund', påträffas redan i *Memoriale fratrum* i *Necrologium Lundense*. Denna ordform användes hela medeltiden igenom i brev som daterades i Lund. Två relativt tidiga prov på detta finns i avlatsbrev som utfärdades 1230 respektive 1248 av de påvliga legaterna Otto och Vilhelm av Sabina till förmån för dem som gav ekonomiskt bistånd åt hospitalet i Lund. I dessa brev står det *Datum Lundis* («givet i Lund»)²⁶ Ett senmedeltida belägg kan också anföras: Biskop Magnus Haraldsson i Skara rapporterade sommaren 1523 till sin kollega Hans Brask i Linköping att ridderskapet och allmogen i Skåne och Halland hade hyllat hertig Fredrik som kung *In quadam planicie prope Lundis*, »på en slätt vid Lund».²⁷ *Lundis* är ett exempel på en under medeltiden mycket vanlig konstruktion. Ändelsen *-is* lades till ortnamn, som därmed fick lokativ innebörd. 'I Roskilde' hette sålunda *Roskildis* och 'i Ribe' *Ripis*. 'I Köpenhamn' kunde heta *Hafnis* och 'i Stockholm' *Holmis*.²⁸ I klassiskt latin brukar man lägga denna ablativändelse till vissa ortnamn som är s.k. *pluralia tantum*: 'I Athen' heter exempelvis *Athenis* (nominativ: *Athenae*). Men på medeltiden fick samma ordkonstruktion en vidare användning. Ett ortnamn med ändelsen *-is* kunde fungera som ett oböjligt ord och an-

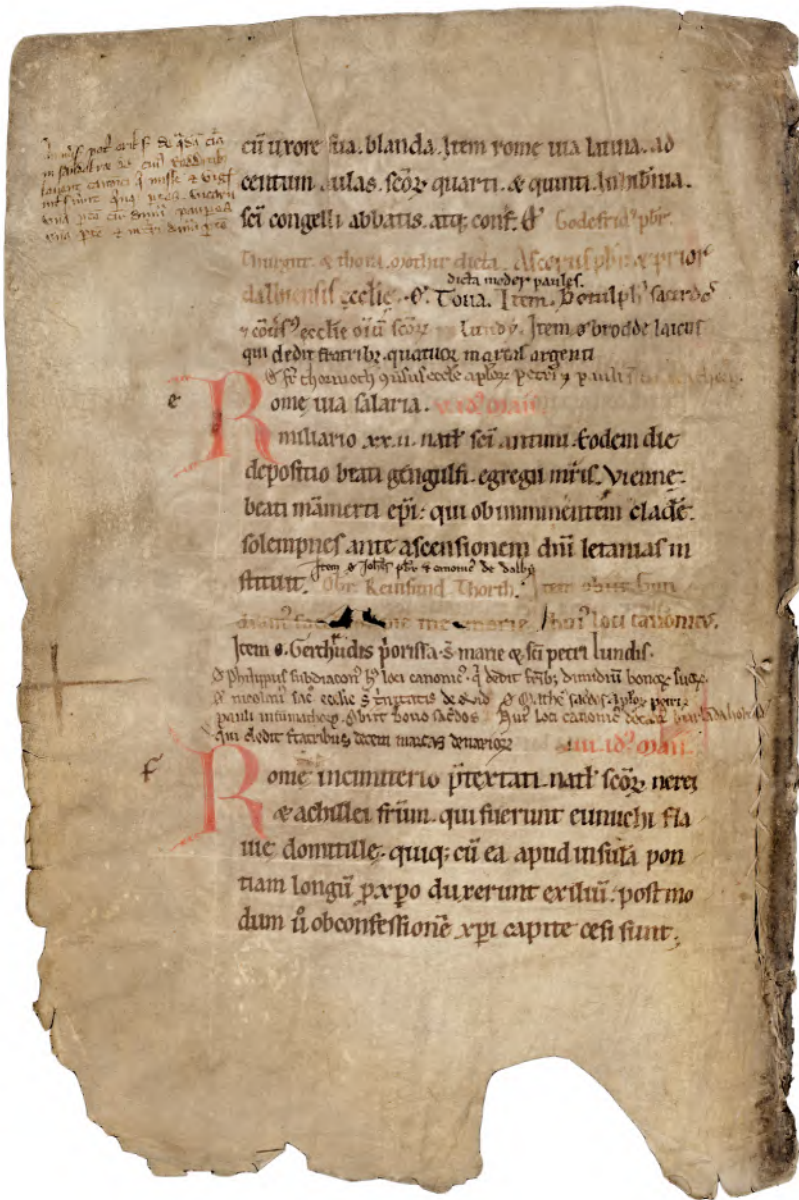

Bild 2. I *Liber daticus Lundensis vetustior*, Lunds domkyrkas äldre gåvobok, som förvaras i Lunds universitetsbibliotek, införde domkyrkans präster anteckningar om avlidna vänner, som de skulle be för. På fol. 48v, nämns i en notis från 1100-talet prästen Botulf i Allhelgonaklostret i Lund, in *Lundy* (in är här raderat). I en notis från 1200-talet nämns Gertrud, priorinna vid S:t Peters kloster i Lund, *Lundis*. Foto: Bengt Melliander, Lunds universitetsbibliotek.

vändas i alla kasus. I en reseskildring av tysk härkomst från ca 1400 kallas ön Rhodos för *Rodis*.²⁹ I lundadominikanernas annaler står det vid årtalet 1234: *Lundis combusta* (»Lund

brann».³⁰ I Rydannelerna läser man om samma händelse: *Lundis et Roskildis igne perierunt* (»Lund och Roskilde föröddes av eld».³¹ De yngre Næstvedannelerna berättar

om en liknande tilldragelse som hade inträffat 1172: *Magna pars Lundis combusta est* (»större delen av Lund brann ner»).³² I Lundannalerna står det: *Lundis succensa est* (»Lund började brinna»).³³ Ribeannalerna berättar att franciskanerna kom till Lund första gången år 1238: *Minores venerunt Lundis primo*.³⁴ I ett utdrag ur Lundaannalerna skildras en händelse 1249, då kungen flydde från Lund, *de Lundis*.³⁵ *Lundis* är också den beteckning som orten har på den tyske geografen Jakob Zieglers karta över Skandinavien, tryckt i Strassburg 1532. I de medeltida Lundaannalerna och Skåneannalerna används även en omskrivning av stadsnamnet: *civitas Lundensis* (»den lundensiska staden»).³⁶

I en engelsk senmedeltida källa ser vi återigen spår av att man förknippat Lund med London. Inför Erik av Pommerns engelskfödda drottning Filippas avresa till Danmark omkring 1407–1408 avlade hennes skattmästare William Loveney räkenskap. I brevet kallas London *Londonia* och Lund *Lundonia in Dacia*.³⁷ Skrivaren lade alltså till *in Dacia* (’i Danmark’) för att man skulle kunna skilja de två städerna åt.

1500-talet

– från metropol till provinsstad

Vi närmar oss slutet av medeltiden. Historie-skrivaren Albert Krantz (d. 1517), som var verksam i Hamburg, kallade Skånes huvudstad *Lundina*, och han beskrev den som *olim ciuitatem non paruam, nunc ad vilitatem vastati oppidi redactam* (»en fordom ej liten stad, som nu förvandlats till en ödelagd och ringa by»).³⁸ Av ordvalet och namnformen i Krantz beskrivning av Skåne framgår det att han är påverkad av Adam av Bremens krönika. Men det är inte längre tal om att jämföra Lund med London. Tvärtom påstår Krantz att staden är nästan helt ödelagd, vilket för-

vånar, eftersom de kyrkor och kloster som senare revs under 1530-talets reformation ännu stod kvar på hans tid. Det är uppenbart att han överdriver. På samma sätt beskrev Krantz och andra tyska historieskrivare Visby som en stad vars forna glans gått förlorad.³⁹ De upplevde att de levde i en ny tid och att det gamla var på väg att försvinna.

Samtidigt ville man bevara det bästa från den gamla tiden. Som exempel kan nämnas att lundakaniken Christiern Pedersen gjorde Saxos krönika om Danmark känd i den lärda världen genom sin utgåva tryckt i Paris 1514. Den svenske kartografen Olaus Magnus gick tillbaka till Saxo och använde på sin *Carta marina* från 1539 dennes benämning *Lundia* för Lund.

Prosten och sedermera biskopen i Lund Mogens Madsen skrev på 1580-talet en skildring av Lund och dess historia, i vilken han använde Saxos namnform. Madsens skrift heter *De Lundia*.⁴⁰ Madsen säger här att ingen vet hur gammal staden är och vem som grundlagt den. Han anför en gammal vers som enligt honom visar att Lund blomstrade redan vid tiden för Kristi födelse:

Den thid Christus lod sig føde,
Stod Lund oc Skanør i fegreste grøde.

Frågan är om Madsen har rätt i sin tolkning. Man skulle lika gärna kunna uppfatta versen så att den plats, där Lund nu ligger, var ett obebyggt grönskande fält vid Kristi födelse.

Madsen skriver att somliga menar att den skånska stadens namn är identiskt med namnet på Englands huvudstad och att Lund därför måste ha grundats av engelsmännen. Själv tror han inte på denna teori. Visserligen har tyskarna på sitt språk samma beteckning för Lund och London, nämligen *Lunden*, men danskarna säger *Lund*, vilket på deras tungomål betyder *lund*, skogsdunge, skriver Madsen.

Madsen anger de latinska namnvarianter som brukas om staden: *Lunda* eller *Lundia*.

Han nämner också att vissa använder en pluralform med *Athenae* som mönster – förmodligen tänker han på *Lundis*, som är ablativ plural. *Londinum* eller *Lundinum* är enligt Mogens Madsen nyare latinska benämningar på Lund och dessa begagnas inte av danskarna själva. Man märker att Mogens Madsen av patriotiska skäl vill undvika att Lund förknippas med London. Lund skall inte uppfattas som en kopia i mindre skala av London, utan är en stad av annat slag, vill han förmodligen säga.

Men Madsen kunde inte hindra att man fortsatte att använda de gängse latinska namnen på London även om Lund. Den vanligaste latinska benämningen på London var *Londinium*, som förekommer redan i Tacitus *Annales* XIV:33. Ibland förekom varianten *Londinum* under tidigmodern tid (så i brev av Erasmus av Rotterdam). Historieskrivaren Ammianus Marcellinus på 300-talet kallade London *Lundinium* (*Res Gestae*, XX:I:3, XXVII:VIII:7, XXVIII:III:1). Dessa namnformer användes om Lund under 1600-talet, som vi skall se längre fram.

På 1590-talet författade skolmannen Herman Chytræus ett historiskt arbete om Skåne, Halland och Blekinge. Hans skildring av Lund, som han kallar *Lundia*, är påverkad av Mogens Madsen, men han gör en del tillägg.⁴¹ Lund är enligt Chytræus uppkallat efter en lund i stadens östra del. Det är denna grönskande lund som nämns i den av Madsen citerade versen, menar han. I lunden låg tre högar på vilka stod gudabilder av Tor, Oden och Frigg. Begreppet Tre högars marknad (»Tre Höyes Market») bevarar ännu minnet av dessa högar, skriver Chytræus. Det är tydligt att han vill göra Lund till en motsvarighet till Uppsala och dess berömda högar, hednatempel och gudabilder, som Adam av Bremen en gång hade beskrivit.⁴²

Den lågtyska formen Lunden för Lund var vanlig ännu under 1500- och 1600-talen och

bidrog till att man även fortsättningsvis förknippade Lund med London.⁴³ Franz Hogenbergs kända kopparstick över Lund från 1580-talet bär överskriften Lunden.⁴⁴ En karta över Lund från 1580-talet som tillskrivits Anders Sørensen Vedel bär påskriften *Lunda, Londinum*.⁴⁵ Här återfinns också formen *Lundis* ('i Lund'). Under Skånes danska tid förekom ortsangivelsen *Londini Scanorum* ('i skåningarnas London').⁴⁶ En förebild var kanske det latinska namnet på Leiden, *Lugdunum Batavorum*, som betyder »batavernas Lyon».

Slutligen kan nämnas att den nederländske filologen Gerardus Joannis Vossius (1577–1649) kallade Lund *Londa*.⁴⁷

Efter 1658 – Lund som götisk stad

Vilka förändringar skedde i namnskicket efter Skånes övergång till Sverige 1658? Skånelandskapen kom nu att räknas till Götaland. På en karta av Nicolas Sanson d'Abbeville från 1659 kallas Skåne, Blekinge och Halland *Sud-Gotlande*. På en karta av Frederik de Wit från 1680 kallas Skåne, Halland och Blekinge för *Gothia Australis*.⁴⁸ I orationen *Descriptio florentissimi regni Sveo-Gothici* som hölls i Lund 1670 av Lars Riddermarck (Wätterhamn) – född i Jönköping – hänförs dessa landskap jämte Småland till *Gothia Australis*. Skriften har tryckortsangivelsen *Lundini Gothorum* ('i götarernas London'), vilket är en variant av *Londini Gothorum*, som så småningom skulle slå igenom. Inne i brödtexten har Riddermarck dock det traditionella *Lundia*.

Under Lunds universitets första tid var emellertid *Londini Scanorum* den dominerande tryckortsangivelsen. Denna lokativ hade ju använts redan under den danska tiden. Biskopen Peder Winstrup och professorn Samuel von Pufendorf – två förgrundsgestalter i Lund på 1660- och 70-talen –

använde i sina skrifter tryckortsangivelsen *Londini Scanorum*. En variant, *Lundini Scanorum*, förekommer i en skrift från 1669 av Laurentius Svenonis Böcker (*Oratio, quâ ... Gothorum regno, ut & Scaniae ducatus inclyto adeoque Lundensi oppido novam ibidem erectam academiam Carolinam, gratulabatur*). Tillägget *Scanorum* var nödvändigt för att man skulle kunna skilja böcker tryckta i Lund från dem som var tryckta i London. I det senare fallet användes vid denna tid tryckortsangivelsen *Londini*, 'i London'.

Peder Winstrup skriver i dedikationen till Karl XI i sin stora kommentar till Matteusevangeliet 1666 att han under sin tid som biskop i Lund hedrats med besök av både Fredrik III och Karl X Gustaf i sitt hus i Lund, *in ædibus meis Londinensibus*. Han avslutar dedikationen med orden: *Scribebam in aula mea Londinensi* (»Detta har jag skrivit i mitt residens i Lund»).⁴⁹ Boken har alltså tillkommit i Kungshuset. I ett epigram med titeln *Londinum Anglorum & Scanorum* jämför Winstrup handelsmetropolen London med den av präster dominerade småstaden Lund. Jämförelsen utfaller naturligtvis till Lunds fördel.⁵⁰

I Lunds universitets konstitutioner från 1666 förekommer stadsnamnet i ackusativformen *Lundinum*.⁵¹ På en i Lunds universitetsbibliotek förvarad odaterad gravyr med titeln »Relation om Slaget Hållit Emellan then Stormächtigste Konung Carl then XI. i Sverige och Christian then V. i Dannemarck widh Staden Lund i Skåne den 4. Decemb. Åhr 1676» benämns Lund *Lundinum Scaniae*.

På 1680-talet slog tryckortsangivelsen *Londini Gothorum* igenom och blev under 1690-talet vanligare än *Londini Scanorum*. *Londini Gothorum* verkar enbart ha förekommit i lokativ. Nominativformen *Londinum Gothorum* påträffar man alltså inte. Några exempel från 1680-talet kan nämnas: Ene-

vald Widebeck, *Exercitatio theologica synodalis de sacramentis (Londini Gothorum 1685)*; Johannes Petri Schenberg, *Plausus Carolinus (Londini Gothorum 1688)*; Andreas Stobaeus, *Tractatus historico-politici de legato magno (Londini Gothorum 1688)*, Johannes Rhenius, *Donatus Latinogermanicus (Londini Gothorum 1689)*.

Bland professorerna i Lund vid denna tid var det fr.a. Andreas Stobaeus (1642–1714) som konsekvent använde *Londini Gothorum* som tryckortsangivelse. Men denna enhetlighet förekom endast på titelbladet. När Stobaeus skrev om Lund begagnade han flera olika namnvarianter. I dissertationen *De Scania antiqua* kallar han sin stad för *Londinum hoc nostrum*, vilket kan tolkas som »vårt London». Han har också formen *Lunda* och adjektivet *Lundica*. I dikten »Narva» talar Stobaeus om de muser som bor i Lund, *Lunda*, och omhuldats av dess akademi, *Carolus Alma*.⁵² I dissertationen *De antiqua urbe Lund* (bild 3) växlar han mellan formerna *Londinum*, *Lundia*, *Lundinum*, *urbs Lundensis* och *Lundunum*. Han eftersträvar alltså inte enhetlighet utan variation. I *De antiqua urbe Lund* finns f.ö. den intressanta upplysningen att uttalet av stadsnamnet på Stobaeus tid var »Lunn». Så lyder ju alljämt det genuina uttalet.

Namnet Lund på akademiska skrifers titelsidor

Det förekom fler varianter av namnet Lund på titelsidorna i de skrifter som utgavs i staden vid denna tid. Detta kan studeras i dissertationerna. Jag skall ge några exempel:

Johan Lundersteen (1646–1713), som var professor i etik, använde följande tryckortsangivelser i dissertationer: *Londini Scanorum*, *Lundini Scanorum*, *Lundini Gothorum*, *Londini Gothorum*, *Londini* och *Lunda Scanorum*.

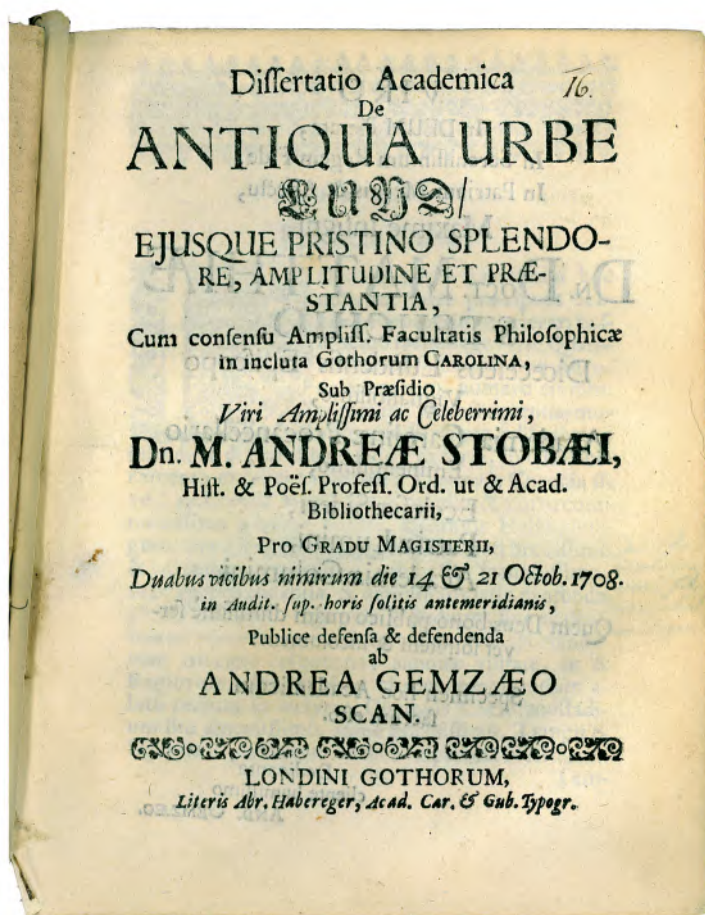

Bild 3. Andreas Stobæus, *De antiqua urbe Lundae*, Londini Gothorum 1708. Foto: Per Stobæus, Lunds universitetsbibliotek.

Erland Lagerlöf (1653–1713), som var professor i filosofi och romersk värtalighet, använde tryckkortsangivelserna *Londini Gothorum*, *Londini*, *Lundæ*, *Londini Scanorum* och *Lundini Gothorum*.

Lundæ Scanorum är en sällsynt form, men den påträffas på ett par ställen i skrifter från 1700-talets tidigare del: Matthias Rubenius, *Invariatae Aug. confessionis articulus XX de bonis operibus*, *Lundæ Scanorum* 1711; *Acta literaria Sveciæ*, Uppsala 1728, s. 482.

Andreas Rydelius (1671–1738) var professor i filosofi och teologi och blev biskop i Lund 1734. Han föredrog *Lundini Gothorum* eller *Londini Gothorum* men använde även *Lon-*

dini Scanorum, *Lundini*, *Lundæ*, *Lundæ Gothorum* och *Lundæ Scanorum*.

Medicinprofessorn och upptäckaren av Ramlösa brunn Johan Jacob von Döbeln (Döbelius, 1674–1743), utgav 1740 första delen av sin bok om Lunds universitets historia, *Regiæ Academiæ Lundensis historia*. Som tryckkortsangivelse har han *Lundini Gothorum*, medan förordet är daterat *Lundis d. IX. Augusti an. 1739*. På titelbladet till dissertationer som utgavs under hans presidium finner man *Londini Gothorum*, *Lundini Gothorum* och *Lundis*.

Magnus Rydelius (1676–1772), som var professor i historia, romersk värtalighet och teo-

logi, använde *Lundini Gothorum*, *Lundæ*, *Lundæ Gothorum*, *Londini Gothorum*, *Londini* och *Lundis*.

Carl Papke, 1687–1740, var professor i romersk vältalighet och i teologi. Han använde *Lundæ Gothorum*, *Lundæ*, *Lundini Gothorum*, *Londini Gothorum*, *Lundini* och *Londini Scanorum*,

Henrik Benzelius, 1689–1758, var professor i filosofi, österländska och grekiska språken och teologi och blev 1740 biskop i Lund och 1747 ärkebiskop. Han hade följande tryckortsangivelser: *Lundæ*, *Lundæ Gothorum*, *Lundini Gothorum*, *Londini Gothorum* och *Londini Scanorum*.

Kilian Stobaeus (1690–1742) var professor i medicin och historia. Hans skrifter som trycktes i Lund har tryckortsangivelsen *Londini Gothorum*. Beträffande namnet Lund skriver Kilian Stobaeus på ett ställe:

Slutligen har det behagat åtskilliga lärde, som åstundat äga en högre smak än mängden, att upptaga utländska och främmande namn på gamla och kända städer och tillskriva sitt hemlands orter dessa namn, såsom när man nu ersatt *Lunda*, *Lundæ* och *Lundis* med det från engelsmännen lånade *Londinum*. Likaså har Malmö, som kallas *Ellebogen* av nederländarna, på latin benämnts *Ancona Scanorum* efter stranden, som här buktar sig inåt.⁵³

Historikern Sven Lagerbring (1707–1787) föredrog *Londini Gothorum*, men en disertation som ventilerades under hans presidium har tryckortsangivelsen *Londinæ Gothorum* (*Dissertatio gradualis historica de sectis hæreticorum* 1747).

Andreas Petrus Stobaeus (1732–1799), som var professor i romersk vältalighet och poesi, föredrog *Lundæ*.

I en avhandling av Gustaf Sommelius från 1755 om Lunds domkyrka kallas staden *Lunda*.⁵⁴

Zoologen Sven Nilssons (1787–1883) *Petricata Suecana formationis Cretaceæ* från

1827 bär tryckortsangivelsen *Londini Gothorum*, medan hans *Historia molluscorum Sueciæ* från 1822 och *Prodromus ichthyologiae Scandinaviæ* från 1832 har tryckortsangivelsen *Lundæ*. När böcker trycktes på latin i Lund under senare hälften av 1800-talet brukade man vanligen tryckortsangivelsen *Lundæ*.

På 1700- och 1800-talen fortsatte man att använda lokativen *Londini Gothorum* på titelsidan i många disertationer. Varianten *Londini Scanorum* föll ur bruk vid 1700-talets mitt. Formen *Lundæ* förekom som vi sett sporadiskt på 1700-talet parallellt med *Londini Gothorum* och blev åter vanligare på 1800-talet.

I utlandet kunde tryckortsangivelserna från Lund missuppfattas, om de var förkortade. Förkortningen *Lond. Scand.*, som skall utläsas *Londini Scanorum*, feltolkades i ett par tyska encyklopedier utgivna 1735 respektive 1745. Författarna trodde att stadsnamnet i nominativ lydde *Londinum Scandinorum*.⁵⁵

Lunds universitets sigill – ett uttryck för göticismen

Skånes övergång till Sverige 1658 innebar alltså att lokativen *Londini Scanorum* efter hand ersattes av *Londini Gothorum*. Den svenska göticismen, som hyllade goterna och gjorde götarna till deras arvtagare, påverkade synen på Skånes historia. Det var en gammal tanke att Skåne egentligen var ett götiskt landskap. Den användes i propagandan redan på kung Karl Knutssons tid, då svenskarna ville återerövra Skåne, som hade gått förlorat under Magnus Erikssons regering. I Prosaiska krönikan från 1450-talet sägs det att götarnas område från början sträckte sig ända ner till Öresund. Påståendet upprepas på 1500-talet av Olaus Petri. Enligt Lilla rim-

krönikan var det en viss kung Anund slemba som vid en gränsdragning i forntiden lät Skåne tillfalla danskarna, vilket han sedan bittert ångrade. Anund framställs här som en tydlig parallell till Magnus Eriksson. Båda sägs ha handlat dåraktigt när de lät Skåne skiljas från Sverige. Även bröderna Johannes och Olaus Magnus på 1500-talet menade att Skåne enligt gammal rätt tillhörde Göta rike. Den tyske geografen Jakob Ziegler hänför 1532 provinserna Skåne, Halland och Blekinge till *Gothia*, vilket säkert beror på inflytande från Johannes Magnus.⁵⁶ I det förslag till revision av Sveriges landslag som utarbetades omkring 1608 av bl.a. den östgötske adelsmannen Ture Rosengren heter det i kungabalkens inledning att Götaland sedan heden tid omfattar området söder om Tiveden och Kolmården och ända ner till Öresund, samt Gotland.⁵⁷

Denna tanke avsatte spår när svenskarna till sist verkligen lyckades erövra Skåne. Lunds universitets sigill bär omskriften *Sigillum Universitatis Gothorum Carolinæ* («götarnas karolinska universitets sigill»). Den för alla lundensare välbekanta bilden på sigillet föreställer ett lejon, som lagt ena tasserna på en uppslagen bok och i den andra håller ett svärd. Sigillet's devis lyder *ad utrumque [paratus]* («beredd till bådadera»). Varifrån är detta uttryck hämtat och hur skall man tolka det i det här sammanhanget? Kan sigillet belysa dåtidens idéer om det götiska Skåne? Säkert är det Göta lejon som framställs på sigillet.⁵⁸ En parallell från 1600-talet är Göteborgs stadsvapen, som också visar Göta lejon bärande på ett svärd. Att lejonet på universitetssigillet förenar bokliga studier med krigiska värv är tydligt,⁵⁹ men det är svårt att i den antika litteraturen finna exempel på att uttrycket *ad utrumque paratus* syftar på just detta.

Columella skriver i *De re rustica* IX:IX:5 att en biodlare, som ser tecken på oro bland

sina bin, bör känna till att de antingen kan börja ett förödande inbördeskrig eller att en del av dem kommer att fly ur kupan. Han måste vara beredd på båda fallen, *ad utrumque casum paratus*, och försöka lugna ner bisamhället. Uttrycket *in utrumque paratus* förekommer i Vergilius Aeneiden II:61 och syftar där på en man som är beredd att antingen lyckas med sitt svekfulla uppsåt eller dö. Seneca citerar i *De vita beata*, VIII:3 Vergilius uttryck, men rycker det ur Aeneidens sammanhang och låter det beteckna en eftersträvansvärd livshållning: att vara beredd på allt, på medgång och olycka. Men Seneca har liksom Vergilius prepositionen *in* och inte *ad*.

Lactantius skildrar i *De mortibus persecutorum* 44 striden mellan Maxentius och Konstantin år 312. Seger eller undergång förestod för Konstantin, men han fattade nytt mod och beredd till bådadera – *ad utrumque paratus* – ryckte han närmare Rom med sina trupper. Man slog läger vid Milviska bron. I en dröm på natten fick Konstantin uppmaningen att strida under Guds tecken.⁶⁰

Jag vill också ta upp ett ställe i ett svenskt historieverk från 1400-talet, Ericus Olais *Chronica regni Gothorum* XLVII:4, som såvitt jag vet inte har beaktats i sammanhanget. Ericus Olai skildrar här det av Engelbrekt ledda upproret mot unionskungen Erik av Pommern på 1430-talet. I ett visst läge ställdes man inför alternativet att ingå en överenskommelse med kungen eller att börja en rättslig process mot honom: *Tunc Sueci ad vtrumque se paratos et beneuolos exhibentes desiderabant saltem viam aliquam pacis et concordie attemptari*. («Svenskarna visade sig då beredda och villiga till bådadera och önskade åtminstone pröva fredens och en-dråktens väg.»)

Inget av de nämnda exemplen motsvarar dock helt det lundensiska sammanhanget. Kanske har man istället fått inspiration från

ett helt annat håll. Den franske biskopen av Puy, som tillika var greve av Velay och herre till staden Monistrol-sur-Loire, förde i sin vapensköld en kräkla och ett svärd. Vapnet skapades redan vid 1300-talets början, då de två ämbetena förenades. Senare tillkom en förklarande devis med lydelsen *ad utrumque paratus*. Vapnet och devisen syftade på att biskopen var såväl andlig som världslig styresman.⁶¹

Efter en viss anpassning kunde dessa symboler med tillhörande devis begagnas i Lund. Man lade till ännu en symbol: Göta lejon. Lejonet med svärdet och boken är en bild för götarna, som för att kunna studera i frid i Lund samtidigt är ständigt beredda att försvara Skåne, det gamla »götiska» landet, från fiendens angrepp. Vad bilden på universitets sigill vill säga är att götarna är lika framstående i vetenskap som i fädernas krigiska konst. En samtida parallell är den svenska adelns devis *Arte et Marte*, »genom konst och krig». Symbolen på det lundensiska sigillet kan vara svår att tillämpa i vår fredliga tid, men om man betraktar svärdet som en bild för praktiska värv blir budskapet att man skall vara beredd både att bedriva teoretisk forskning och att omsätta den i praktiskt arbete i samhället.

Andreas Stobaeus och den skånska göticismen

Hade idén om det götiska Skåne förankring i Lund? För att utröna detta får man gå till skrifter av den ovannämnde Andreas Stobaeus (1642–1714). Han var verksam vid Lunds universitet, från 1674 som professor i romersk vältalighet och poesi och senare även i historia. I sina dissertationer använde han som ovan nämnts tryckortsangivelsen *Londini Gothorum*. På en dissertation med titeln *De magna Scandia sive Scandinavia* står det *Lundini Gothorum*. Varför föredrog Stobaeus

namnkombinationen med *Gothorum*? Tydligt är att han anköt till den i stormakten Sverige blomstrande göticismen. I sina hyllningsdikter till Karl XI och Karl XII beskriver Stobaeus dessa kungar som härskare över gotiskt land och anförare av gotiska soldater.⁶² Själv var Stobaeus dock född i Skåne medan provinsen ännu tillhörde Danmark. Kan han som professor ha anknutit till göticismen i syfte att underdånigt erkänna att Skåne hade blivit erövrat av svenskarna, goternas avkomlingar? Nej, riktigt så var det nog inte. I sin dissertation *De Scania antiqua*, tryckt i *Londini Gothorum* 1706, uppträder Stobaeus först och främst som skånsk patriot. Samtidigt vill han visa att Skåne är ett gammalt gotiskt land. Hur hänger det ihop?

Luggude härad i nordvästra Skåne har enligt Stobaeus fått sitt namn av att dess invånare *lydde* under *götarna*. Göinge härleder han ur ordet göt-ungar, götarnas avkomlingar. Vidare antar han att Lund kommer av en äldre namnform Luntun, vilken han översätter med »bopplatsen ('tun') vid lunden». Tuna eller Tun är ett gammalt gotiskt ord, som goterna spred till kontinenten under folkvandringstiden, hävdar Stobaeus. Han förmodar att ordet kan spåras i det latinska namnet på Lyon, *Lugdunum*. Staden torde från början ha hetat Lågtuna, menar Stobaeus.

Staden Lund är enligt Stobaeus uppkallad efter en lund som i hednisk tid utgjorde en kultplats. Han anför några skånska sockennamn som bär spår av förekomsten av andra sådana heliga lundar: Borlunda, Onslunda, Hammarlunda, Ravlunda och Hässlunda. Stobaeus påpekar att staden Lund måste vara av hög ålder, eftersom man påträffar rester av gamla gator på tolv fots djup eller mer, när man gräver inom stadens område.

Andreas Stobaeus härledning av namnet Lund ur ordet lund stämmer överens med modern ortnamnsforskning. Likaså gör han

den riktiga iakttagelsen att namnen Skåne och Skanör är besläktade. Men andra ortnamnsteorier som han framlägger är i våra ögon alltför fantasifulla och otroliga. Han är här inspirerad av göticisten Olof Rudbeck d.ä., och liksom denne och andra samtida vetenskapsmän förenar han noggrann empirisk forskning med mycket spekulativa idéer. Stobaeus anser att de skånska ortnamnen bevisar att Skåne är gammalt gotiskt område. Han konstaterar stolt att goterna bott i Skåne ända från begynnelsen och att området aldrig bebyggt av något annat invandrande folk. Vad gäller den gamla tvistefrågan om goternas urhem utpekar Stobaeus i *De Scania antiqua* hela den Skandinaviska halvön, *magna Scandinavia*, varifrån de enligt honom utvandrade först till Danmark och sedan till Tyskland.⁶³ Han avvisar de danska historieskrivarna Nicolaus Petrejus (d. 1579), Claus Christoffersen Lyschander (1558–1624) och Hans Nielssøn Strelow (1587–1656), som enligt honom hävdar att goterna har sitt ursprung i Danmark. Det är tydligt att Stobaeus vill betona den historiska gemenskapen mellan Skåne och Sverige och fjärma sig från Danmark. Han använder historien i ett politiskt syfte. Man kan konstatera att han refererar de danska historieskrivarna på ett delvis missvisande sätt. De förknippade goterna starkt med Skåne liksom han själv. Redan Hans Svaning hade 1560 utpekat Skåne som goternas urhem. Dessa danskar drevs av viljan att vederlägga svenskarna, som ansåg sig vara goternas verkliga arvtagare. Nicolaus Petrejus identifierade goterna med cimbrerna och hävdade att danskarna var de direkta avkomlingarna till detta folk. På hans tid var Skåne ännu ett av Danmarks kärnländer, och Petrejus menade att goterna i forntiden hade utvandrat från Simrishamn (»Cimbrishamn») till Gotland.⁶⁴

På Andreas Stobaeus tid var den politiska situationen annorlunda. Skåne var nu svenskt,

och det gällde för honom att såsom professor i historia vid det nygrundade skånska universitetet ge detta politiska förhållande en historisk förankring. Men han var trots allt danskfödd, och han frigjorde sig inte från beroendet till föregångarna bland de danska historikerna. Han omtolkade dem i skånskpatriotisk riktning på ett sätt som lät sig förena med den nya tillhörigheten till Sverige. Sin hyllningsdikt till Magnus Gabriel De la Gardie har Stobaeus undertecknat med »Andreas Stobæus Scano-Gothus».⁶⁵

I en tidigare dissertation, *De antiquis gentium Gothicarum insignibus (Londini Gothorum 1697)*, åberopar Stobaeus faktiskt en dansk auktoritet. Det sker när han ansluter sig till Lyschanders identifiering av göingarna med goterna 1622.⁶⁶ Samtidigt bygger han på vad svenskar som Olof Rudbeck d.ä. och Olaus Magnus skrivit om goterna.

Sammanfattningsvis gör jag tolkningen att Stobaeus förenat element i dansk och svensk gothicism och skapat en skånsk variant. Han räknar Skåne till det gotiska kärnlandet och föreställer sig urgamla band mellan detta landskap och Sverige. På så sätt lösgörs Skåne från Danmark. Hans tid som professor sammanföll i stort sett med det karolinska enväldet, då Skåne alltmer försvenskades från att tidigare ha utgjort en mera självständig del av det svenska stormaktsväldet. Nyare forskning har dock visat att försvenskningen inte var entydig. Skåne behöll länge särtraditioner.⁶⁷ Den skånska patriotism som framkommer i Stobaeus skrifter ligger i linje med detta.

Sammanfattning

Redan när staden Lund var ny betraktades den som en skånsk motsvarighet till det engelska London. Latinska namn på staden som *Lundona* och *Lundonia in Dacia* visar att tanken var levande under hela medeltiden,

men oftast kallades Lund på latin för *Lunda*, vilket var en direkt latinisering av det inhemska namnet Lund. Ursprungligen har namnet Lund inget med London att göra utan är identiskt med ordet 'lund', skogsdunge, som i det här fallet möjligen kan avse en helig lund.

När Lund på 1500-talet hade blivit en provinsstad och förlorat sitt ärkebiskopssäte, ansåg somliga det olämpligt att jämföra staden med London. Men idén levde ändå kvar i den lärda litteraturen. Som tryckortsangivelse för böcker tryckta i Lund användes ofta *Londini*, med tillägget *Scanorum* och senare *Gothorum*, för att man skulle kunna skilja dem från böcker som var tryckta i London och hade tryckortsangivelsen *Londini* utan tillägg. Tryckortsangivelsen *Londini Gothorum* slog igenom på 1680-talet efter Skånska kriget och speglar den svenska göticismen, vilken även fått ett uttryck i Lunds universitets sigill. Det tycks ha varit lätt för lärde i den nyligen erövrade provinsen att identifiera sig med göticismen. Denna fick nämligen i Lund en skånsk prägel, då man hävdade att Skåne varit en viktig del av det gotiska urhemmet. Under 1800-talet återgick man emellertid till den gamla lokativformen *Lundae*. Boktryckare som Haberegger och Berling tycks inte ha avgjort vilket namn på Lund som skulle vara rådande, utan variationen var ganska stor. Än i dag kan man i högtidligare akademiska sammanhang använda lokativformer som *Lundae* och *Londini Gothorum*, båda med betydelsen 'i Lund'.

Summary

As far back as the time when Lund was a new town, it was considered to be the Scanian equivalent to the English London. The latin names of the town, such as *Lundona* and *Lundonia* in Dacia demonstrate that this idea existed throughout the middle ages, but Lund was normally referred to as *Lunda* in latin,

and that is a direct latinization of the native name of the town. Originally the name Lund had nothing to do with the city London, but is identical with the word "lund", i.e. a grove, which in this case possibly could refer to a sacred grove.

When Lund during the 16th century had been reduced to a provincial town and had lost its archbishopric, it found unsuitable to compare it to the city of London. The idea nevertheless lived on in scholarly literature as the place of publication. On the title-pages the name *Londini* with the addition of *Scanorum* and later *Gothorum*, was printed in order to differentiate between books printed in London, where the place of publication was simply *Londini* without any further additions.

The term *Londini Gothorum* became generally accepted as place of publication in the 1680's and reflects the influence of gothicism, which also is evident in the seal of the University of Lund. It seems to have been easy for the erudite in the recently conquered province to identify with Gothicism. In Lund this took on a specific Scanian character, by asserting that Scania had been an important part of the original home of the Goths. During the 19th century, however, the medieval locative case *Lundae* was once more used on the title-pages of books printed in Lund.

Noter

¹ Enligt en teori betecknade namnet Lund ursprungligen Uppåkra men flyttades till den nya staden som grundades i slutet av 900-talet. Teorin tillbakavisas emellertid av Gösta Holm 2002.

² Adam av Bremen, IV:5, 9.

³ Adam av Bremen, II:53.

⁴ Redan påven Gregorius den store använde namnformerna *Lundonia* och *Lundoniensis* (enligt en handskrift från 1100-talet: *Lundoniensis*) i ett brev år 601 till biskopen och missionären Augustinus i England. Likaså kallade Beda Venerabilis (ca 672–735) den engelska huvudstaden för *Lundonia* och *Lundoniensis civitas*; i sin engelska kyrkohistoria. Gregorius, s. 312; Beda, passim;

Coates, s. 205. Även Anselm av Canterbury (1033–1109), som var samtida med Adam av Bremen, använde beteckningarna *Lundonia* och *Lundoniensis* när han skrev om London. Anselm, IV–V, nr 170, 200, 238, 307, 331, 357, 359, 391, 451.

⁵ Pamp 1990 & 1998.

⁶ Vikstrand, s. 224 f., 278 ff. Beträffande ortnamnet Lund och lundar som kultplatser i förkristen tid se även Strid 2005.

⁷ Jfr exempel i Coates, s. 205.

⁸ Beträffande de engelska mynten se Malmer 1968, s. 122 och Malmer 1991.

⁹ Jfr exemplen on Lundene, in Lundenne och æt Lundene från olika källor i Coates, s. 205.

¹⁰ Malmer 1997, s. 141, 242, 244, 550, 578.

¹¹ Malmer 1997, s. 246–249, 548.

¹² Malmer skriver om Knut den stores mynt: »The name Lund cannot certainly be distinguished from that of London before the latter part of the 1010s when Cnut's Danish title guarantees that Lund means Lund in Denmark.» Malmer 1997, s. 53.

¹³ Stjerna, s. 205.

¹⁴ Kroon, s. 51, 75; Se även *Gåvobrevet 1085*.

¹⁵ DD I:2, nr 63. Faksimil i Kroon, s. 71. Bengt Pamp nämner att i *Liber daticus vetustior* finns formen *in Lundy* (y står för i-ljud) i anteckningar från 1100-talets senare hälft. Pamp 1990, s. 18 f. Weeke, s. 114, 162.

¹⁶ *Scriptores minores historiæ Danicæ medii ævi* I, s. 28.

¹⁷ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 279.

¹⁸ Weeke, s. 70.

¹⁹ DD I:2, nr 46, jfr nr 48, 54.

²⁰ DD I:2, nr 89.

²¹ Toll, s. 116.

²² DD I:2, nr 88.

²³ DD I:2, nr 91.

²⁴ DD I:3, nr 190, 194, 236.

²⁵ I den tyske historieskrivaren och biskopen Otto von Freising's *Gesta Friderici* från 1157–1158 finns en avskrift av ett påvebrev från 1157. I avskriften kallas ärkebiskop Eskil *Lundenensis archiepiscopus*. Denna namnvariant kan nog förklaras som en ren felskrivning. *Otonis et Radhewini Gesta Friderici imp.*, s. 174.

²⁶ DD I:6, nr 112, I:7, nr 281.

²⁷ *Biskop Hans Brasks registratur*, nr 109.

²⁸ Beträffande *Holmis* se exempel från 1520-talet i *Biskop Hans Brasks registratur*, nr 22, 76, 108, 220, 289, 327, 328, 340, 370, 439, 459, 509.

²⁹ Stobaeus 2003, s. 95.

³⁰ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 15.

³¹ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 171.

³² *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 84.

³³ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 59.

³⁴ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 261.

³⁵ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 317.

³⁶ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 64, 74.

³⁷ DD 4:11, nr 256.

³⁸ Krantz, Dania, kap. I, s. 3

³⁹ Stobaeus 2006, s. 16–20.

⁴⁰ *Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især fra det 16. Aarhundrede*, s. 250 ff., 266 f. Se även översättning av texten i Blomqvist.

⁴¹ Chyträus skildring är tryckt av Lagerbring, s. 288–290. Se även Ilsøe.

⁴² Körner, s. 191–196.

⁴³ Ljunggren 1937, s. 73–76.

⁴⁴ Se avbildning och beskrivning av denna karta i Blomqvist.

⁴⁵ Om denna karta se André & Högstedt, s. 10.

⁴⁶ Se exempel från 1638 i *Bibliotheca Danica* III, sp. 1549.

⁴⁷ Vossius, s. 169.

⁴⁸ van Ermen & van Mingroot, plansch 54.

⁴⁹ Winstrup 1666, s. 14 f., 19.

⁵⁰ Winstrup 1653, s. 1104 f.

⁵¹ *Lunds Akademis Constitutioner*, s. 148.

⁵² Andreas Stobaeus 1994, s. 164.

⁵³ Kilian Stobaeus, s. 257. Malmö kallades på tyska Ellbogen, vilket betyder armbåge och syftar på kustens utseende. Det italienska stadsnamnet Ancona av grekiskt ursprung har samma betydelse.

⁵⁴ Sommelius, s. 3 f.

⁵⁵ Weber, s. 485; Fäsch, s. 1139.

⁵⁶ För källhänvisningar se Stobaeus 2010a, s. 331–338.

⁵⁷ *Handlingar rörande Sveriges historia*. Andra serien 1, s. 270. Om det rosenengrenska lagförslaget, se Eng, s. 374.

⁵⁸ Allmänt om Göta lejon se Liedgren, s. 31.

⁵⁹ Vad detta kunde innebära i praktiken framgår av en historia som återges av Samuel Ödmann och som härstammar från den tid då universitetet ännu var tämligen ungt:

»Wid denna tiden hade K. Carl XII återkommit till riket och tillbragte en höst i Lund. Han afhörde der stundom Academiens öfningar och uthärdade en lång Ebreisk Oration, af hwilken han naturligtwis icke förstod ett enda ord. Då Oratorn ofta med djup bugning adresserade sig till konungen, hade denne tillfrågat någon af sina närwarande Generaler, hwad det war, som sades, hwarpå en af dem swarat nog högt, att det *sannolikt* innehöll wördnadsbetygelser. Men konungens öga war mera fästadt på de närwarande Studenterne, bland hwilka han i synnerhet fäste sin uppmärksamhet wid den unge Wiesel, som, lik Saul, war ett hufwud högre än alt folket. Han wärfwade i egen hög person flere Studerande, som strax blefwo Lieutenanter, och bland dem några smålänningar, som efter kriget reducerades, återtogo boken och blefwo Pastor. Bland andra smålänningar omtalades en Bruselius, som redan 1709 blifwit officerare och sedan, såsom kyrkoherde, altid i wäst, med stöflar och

sporrar predikade för sin församling i *Ljunga*, ouphörligt behöll sina moustacher samt då och då, när han åstundade hönsoppa, öppnade sitt fenster och skjöt i hopen. Konungen skickade många budbärare att värfwa den långe Smälänningen, såsom han kallade honom; men det wille icke slå inn. Ändtel. då en af Professorerne af konungen hört, att den långe Smälänningen nödwändigt skulle förwandlas till Officerare, underrätade han fadren derom. Denne sände strax sin egen kläckare under högsta incognito till Lund, att i all tysthet afhämta den eftersökte sonen, och till yttermera wisso utwerkade han, att denne hufwudstupa orderades till präst under Fadrens caution, i anseende dertill, att ordinandus icke fyllt sitt adertonde år.» Wijkmark, s. 4 f.

⁶⁰ Laktanz, s. 200.

⁶¹ Parallellen påpekas i artikeln »ad utrumque paratus» i svenska Wikipedia. Beträffande biskopens av Puy vapen se Moret, s. 37 f. och Paul, s. 472–474. Jag tackar professor Christian Lauranson-Rosaz i Monistrol-sur-Loire för värdefulla upplysningar.

⁶² Andreas Stobaeus 1994.

⁶³ I *De primis Scandiae habitatoribus (Londini Gothorum 1706)* skriver Stobaeus att han betraktar svenskar- nas, normännens, danskarnas och t.o.m. tyskarnas språk som gotiska. Dessa är egentligen dialekter av samma ursprung, anser han.

⁶⁴ Stobaeus 2006, s. 21 f; Stobaeus 2010b.

⁶⁵ Lunds universitetsbibliotek, De la Gardieska arkivet, Biographica minora, Stobaeus, Andreas.

⁶⁶ Lyschander, s. 28. Lyschander bygger i sin tur på Nicolaus Petrejus.

⁶⁷ Se Harald Gustafssons sammanfattning av forskning- en i *Vid gränsen*, s. 132–139, 154–156.

Käll- och litteraturförteckning

Adam av Bremen, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis separatum editi), ed. Bernhard Schmeidler, Hannoverae et Lipsiae 1917.

André, Annika & Högstedt, Christina, *Kartornas Lund. 1580-talet till 1950*, Lund 1990.

Anselm av Canterbury, *S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia* ad fidem codicum recensuit Franciscus Salesius Schmitt O.S.B., Edimburgi 1946–1951.

Beda Venerabilis, *Kirchengeschichte des englischen Volkes* (Historia ecclesiastica gentis Anglorum), herausgegeben von Günter Spitzbart, Darmstadt 1997.

Bibliotheca Danica. Systematisk fortegnelse over den danske literatur fra 1482 til 1830, utg. Chr. V. Bruun, København 1961–1963.

Biskop Hans Brasks registratur. Textutgåva med inledning av Hedda Gunneng (Samlingar utgivna av

Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 85), Uppsala 2003.

Blomqvist, Ragnar, *Lund på Mogens Madsens tid. Franz Hogenbergs kopparstick, Mogens Madsens lundabeskrivning och Vedels kartskiss* (Det gamla Lund 28), Lund 1946.

Coates, Richard, »A new explanation of the name of London», *Transactions of the Philological Society* 96:2 (1998), s. 203–229.

Danmarks middelalderlige annaler, ed. Erik Kroman, København 1980.

DD = *Diplomatarium Danicum*, København 1975–.

Döbeln, Johan Jacob von, *Regiae Academiae Lundensis historia*, Londini Gothorum 1740.

Eng, Torbjörn, »Riksbegreppet Sverige. Inrikes och utrikes områden 1561–1721 sedda utifrån statsrättsliga akter», *Stat – kyrka – samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna* (Studia Baltica Stockholmiensia 21), Stockholm 2000, s. 331–424.

Ericus Olai, *Chronica regni Gothorum. Textkritische Ausgabe* von Ella Heuman und Jan Öberg, Stockholm 1993.

van Ermen, Eduard & van Mingroot, Erik, *Sverige och de skandinaviska länderna i gamla kartor och tryck*, Stockholm 1987.

Fäsch, Johann Rudolph, *Kriegs-Ingenieur-Artilleri- und See-Lexicon*, Dresden & Leipzig 1735.

Gregorius den store, *Gregorii I Papae Registrum epistolarum* II, ed. Ludovicus M. Hartmann (Monumenta Germaniae historica. Epistolarum tomus II), Berolini 1957.

Gåvobrevet 1085, red. Sten Skansjö & Hans Sundström, Lund 1988.

Handlingar rörande Sveriges historia. Andra serien 1, Stockholm 1864.

Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især fra det 16. Aarhundrede, ed. Holger Rørdam, 2 R. II Bd, Kjøbenhavn 1887.

Holm, Gösta, »Uppåkra och Lund», *Fornvännen* 97, 2002, s. 289–291,

Ilse, Harald, »Chytræus, Herman Pedersen», *Dansk biografisk leksikon* 2, København 1979, s. 395–396.

Krantz, Albert, *Regnorum Aquilonarium, Daniae, Sueciae, Noruagiae, Chronica*, Francofurti ad Mœnum 1574.

Kroon, Sigurd, *Det äldsta Lund. Dess ursprung och annat väsentligt*, Lund 1994.

Körner, Sten, »Till staden Lunds äldsta historia», *Scandia* 1962, s. 191–196.

Lagerbring, Sven, *Monumenta Scanensia*, Londini Gothorum 1744–1750.

Laktanz, *De mortibus persecutorum. Die Todesakten der Verfolger*. Übersetzt und eingeleitet von Alfons Städele (Fontes Christiani 43), Turnholt 2003.

- Jan Liedgren, »Oratio de Laudibus Caroli Regis 8. Ett prov på profan latinsk retorik från 1400-talets Sverige», *Lychnos* 1950–1951, s. 26–46.
- Ljunggren, K. G., *Undersökningar över nordiska ortnamns behandling i medellågtyskan och medellågtyska drag i gamla nordiska ortnamn* (Lunds universitets årsskrift N.F. Avd. 1. Bd 33. Nr 7), Lund 1937.
- Lunds Akademis Constitutioner*, ed. Fredrik Schrevelius, Lund 1832.
- Lyschander, Claus Christoffersen, *Synopsis historiarum Danicarum. En kort Summa offuer den Danske Historia*, Kiøbenhaffn 1622.
- Malmer, Brita, *Mynt och människor. Vikingatidens silverskatter berättar*, Stockholm 1968.
- Malmer, Brita, »On the early coinage of Lund», *People and Places in Northern Europe 500–1600. Essays in Honour of Peter Hayes Sawyer*, ed. Ian Wood & Niels Lund, Woodbridge 1991, s. 187–196.
- Malmer, Brita, *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995–1020*, Stockholm 1997.
- Moret, Philippe, »Voyage au château de Monistrol», *Chroniques monistroliennes* (Bulletin de la Société d'histoire de Monistrol sur Loire) 2006:40, s. 5–146.
- Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium*, utg. Lauritz Weibull, Lund 1923.
- Otonis et Radhewini Gesta Friderici imp.* (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis recusi), Hannoverae et Lipsiae 1912.
- Pamp, Bengt, *Från Gödelöv till Östen Undéns gata. En uppslagsbok över ortnamn i Lund under tvåtusen år* (Föreningen Gamla Lund. Årsbok 80), Lund 1998.
- Pamp, Bengt, »Namnet Lund», *Lund 1000 års krönika* (Kulturen 1990), Lund 1990, s. 15–23.
- Paul, Georges, *Armorial général du Velay et des enclaves de l'Auvergne, du Gévaudan, du Vivarais et du Forez, formant le Département de la Haute-Loire*, Marseille 1975.
- Rosén, Jerker, *Lunds universitets historia I. 1668–1709*, Lund 1968.
- Saxo Grammaticus, *Saxonis Gesta Danorum*, ed. J. Olrik & H. Ræder, Haunia 1931–1957.
- Scriptores minores historiae Danicae mediæ ævi*, ed. M. Cl. Gertz, København 1917–1922.
- Sommelius, Gustaf Johan, *Disputatio historica de templo Cathedrali Lundensi*, Londini Gothorum 1755.
- Stjerna, Knut, »Lund och Birka», *Historisk tidskrift för Skåneland* 3, 1909, s. 171–225.
- Stobaeus, Andreas, *De primis Scandiae habitatoribus, Londini Gothorum* 1706.
- Stobaeus, Andreas, *Two Panegyrics in Verse*, ed. Maria Berggren, Uppsala 1994.
- Stobaeus, Kilian, *Opera in quibus petrefactorum, numismatum et antiquitatum historia illustratur*, Dantisci 1753.
- Stobaeus, Per, »De viaggio Terre sancte. En 1400-talshandskrift från Vadstena klostrets bibliotek om pilgrimsresor till det Heliga landet», *Kyrkohistorisk årsskrift* 2003, s. 89–101.
- Stobaeus, Per, »Gotland och goterna. Gotlands roll i medeltidens och renässansens goticism», *Lychnos* 2006, s. 9–29.
- Stobaeus, Per, *Från biskop Brasks tid*, Skellefteå 2010a.
- Stobaeus, Per, »Petreius 1500-talshistoria om Gotland – ett hopkok av antika historieverk, renässanshumanistiska krönikor och Gutasagan», *Haimdagar* 2010b:6–7, s. 59–61 (recension av Sten Körner, *Slottsprästen Petreius berättar. Gotlands äldsta historiekrönika i gotländskt och europeiskt perspektiv*, Visby 2008).
- Strid, Jan Paul, »Ett forntida kult centrum utanför Linköping», *Liunga. Kaupinga, Kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden*, red. Anders Kaliff & Göran Tagesson, Stockholm 2005, s. 147–164.
- Toll, Christopher, *Den arabiska litteraturen*, Stockholm 2002.
- Vid gränsen. Integration och identitet i det förnationella Norden*, red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006.
- Vikstrand, Per, *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen*, Uppsala 2001.
- Vossius, Gerardus Joannis, *De vitiis sermonis et glossematis Latino-Barbaris, libri quatuor*, Francofurti, 1666.
- Weber, Johann Adam, *Lexici encyclicii pars posterior. Teutsch-Lateinisches Universal Wörter-Buch*, Chemnitz 1745.
- Weeke, C., *Lunde Domkapitels Gavebøger* (»Libri datici Lundenses»), Kjøbenhavn 1884–1889.
- Wijkmark, Henning, *Samuel Ödmanns skrifter och brev. Med levnadsteckning och kommentar I*, Stockholm 1925.
- Winstrup, Peder, *Pandectarum sacrorum seu commentarii Iocupletissimi in historiam Domini et Servatoris nostri Jesu Christi, ab Evangelista Matthæo descriptam ... Tomus Primus*, Londini Scanorum 1666.
- Winstrup, Peder, *Epigrammata*, Hafnia 1653.
- Ziegler, Jakob, *Qvae intus continentur Syria...*, Argentorati 1532.

Bexells talande stenar

Av Margareta Strömbom

Fil.dr, Ferney-Voltaire, Frankrike

Halvannan mil utanför Varberg finns en unik sevärdhet som kom till i slutet av 1800-talet, även om den innehållsmässigt har rötter långt bak i tiden. *Bexells talande stenar* är benämningen på de runt 165 sentenser och över 600 namn som riksdagsmannen och godsägaren Alfred Bexell på Torstorp i Grimeton lät hugga in på stenar och klippor på sina skogsmarker. Aktiviteten upphörde 1898, året innan han flyttade från Torstorp, och inskriptionerna föll snart i glömska. De »upptäcktes» 1925 av en prästfamilj på utflykt i skogen men förblev länge omgivna av mystik. Det var först 1992 då man i handlingar efterlämnade av Bexell fann uppgifter om »stenarna», som det blev möjligt att på allvar forska kring dem. En del sentenser är visdomsord av kända filosofer och författare, medan andra torde komma från Bexell själv. Namnen erinrar om historiska personer, händelser och tidsepoker – här möter man vetenskapsmän, politiker, författare, filosofer och märkliga hjältar från både Sverige och övriga världen.

Alfred Bexell var i egenskap av skicklig jordbrukare och färgstark riksdagsman en namnkunnig person långt bortom Hallands gränser. Tack vare sina *talande stenar* är han än idag en välbekant person. Han presenterades i *Ale* av Eric Rasmusson 2009 (nr 2). Här kan i korthet nämnas att han föddes i Harplinge 1831 och var son till prosten Justus Gabriel Bexell. Efter några år i det militära slog han sig på jordbruk som arrendator och blev med tiden en av Hallands största jordägare. Han intresserade sig även tidigt för politik och valdes 32 år gammal till ledamot av Hallands läns landsting. År 1884 utnämndes han till ledamot av Första kammaren, och 1889 valdes han in i Andra kammaren. Han var dessutom starkt engagerad i kulturhistoria, något de *talande stenarna* vittnar om. Men redan 1876 tillvaratog han en halländsk ryggåsstuga byggd i Harplinge 1785, som han flyttade till Varbergstrakten och gjorde till landets första friluftsmuseum, *Bålastugan*, en föregångare till Skansen.¹ Efter ett mycket aktivt och mångsidigt liv avled Alfred Bexell 1900 i Varberg.

De talande stenarna

De *talande stenarna* finner man i de bergiga skogarna kring godset Torstorp i Grimeton, ett gods med anor från medeltiden. På 1600-talet kom det genom förläning av Drottning Kristina i släkten von Wolffradts ägo, där det förblev tills dess Alfred Bexell 1879 köpte det på exekutiv auktion. Då omfattade godset 3000 tunnland och var en av de största gårdarna i Halland. Hit hörde även stora skogsområden, bland annat en vacker bokskog (senare till stor del ersatt med gran) belägen runt Älmeberget och vid ett par natursköna småsjöar. Terrängen här är delvis starkt kuperad. Inlandsisen har efterlämnat höga klippväggar och branter med block och stenar av skiftande storlek. Området är en trolsk och tidlös miljö – en vila för själen. Det var här som Bexell, med hjälp av professionella stenhuggare, lät göra sina talrika inskriptioner och efterlämna sina tankar.²

Inristningarna är spridda över ett område på omkring 1500 x 2500 meter, inom vilket det ligger mindre områden såsom *Ordspråksområdet*, där drygt hälften av sentenserna

Första uppslaget av stenhuggare Sunds konto i kontoboken från Torstorp. I boken står namn han skulle hugga in och kvitteringar av ersättning för arbetet. De första 18 namnen, förutom Galilei, har hittats på stenar nära Ordspråksområdet. Ett dussin av namnen på högra sidan har inte återfunnits. Foto författaren.

finns, och klippväggarna vid *Biskopshättan* och *Minneshallen*, där många namn ristats in. Enligt beslut av Länsstyrelsen 2007 blev en del av skogen där »stenarna» befinner sig naturreservat – *Toppbjär*. Reservatet, 58 hektar, ligger i det riksintressanta området *Åkulla bokskogar*. Syftet med det är främst att bevara och utveckla den biologiska mångfald som är knuten till ädellövskogsmiljöerna. Men vegetationen är inte enda attraktionen. På Länsstyrelsens hemsida läser man: »Toppbjär är ett uppskattat besöksmål där särskilt Bexells talande stenar gör att historiens vingslag ständigt känns närvarande.» När reser-

vatets upprättades blev »stenarna» där klassade som fornlämningar (bergtytor med inskrifter) och fick skydd i lagen. Idag är det lätt att besöka dem. Det finns en parkering vid infarten till skogen, en informationstavla, skyltar som visar var de ligger och stigar i skogen som gör det lätt att ta sig fram.

Tack vare handlingar som bevarats efter Bexell och som jag – barnbarnsbarn till Alfred Bexell – 1992 fann på ett loft i *Bålastugan* i Varberg blev det möjligt att på allvar forska kring inristningarna. Det främsta fyndet var en kontobok från Torstorp för 1894–1895. Den innehöll avlöningskontot för en sten-

huggare Sund men även namn han skulle rista in. Bland de övriga handlingarna fanns en inventarielista med över 500 namn som ska ha huggits in. Den upprättades av en okänd person runt 1900, alltså efter det Bexell lämnat Torstorp, men handstilen visar att den inte är skriven av honom själv. Där fanns även två listor med de sentenser och namn som prosten Ernst Sjöblom med familj hittade i skogen på 1920-talet. Listorna, som skrivits av musikdirektör Nils Sjöblom (Ernsts bror), överlämnades till Bexells dotter Ebba Sandberg 1955.³

Tänkespråken har huggits in på stenar i varierande storlek. På en del står en sentens, på andra två eller fler. Totalt har 166 sentenser kommit i dagen. Bexell har inte efterlämnat några listor över sentenserna, men Sjöbloms listor innehåller många. Några texter som hittades på 1920-talet tycks dock ha försvunnit för gott. Enligt personer vid Torstorp, sprängdes en sten med sentenser sönder när man förbättrade vägarna i skogen på 1940-talet, och ett par till torde ha mött samma öde. På en av dem läste Sjöbloms: ÅR DET ICKE FÖRVÅNANDE ATT MENNISKORNA ÄRO SÅ BENEGNA ATT STRIDA FÖR RELIONEN MEN SÅ OGERNA EFTERLEFVA DESS FÖRESKRIFTER.⁴ Den stenen låg vid Valasjön, där det nu går en väg. Vincent och Tore Sjöbloms (Ernst Sjöbloms söner, som på 1920-talet finkammade skogen) och mina gemensamma spaningar efter den på 1990-talet gav inga resultat.

Namn ser man på både klippor och stenar. Hittills har 561 påträffats, varav 15 efter 1995, då boken *Bexells talande stenar* först kom ut. Genom att slå ihop de namn man hittat i skogen med dem på de bevarade listorna, får man 624 namn. Om alla höggs in ska det finnas 63 oupptäckta namn, bland andra SNORRE STURLASSON och MORSE som uppfann telegrafsystemet. Men en stor sten

med flera namn sägs ha välts omkull vid avverkning på 1980-talet och lär nu ligga med inskriptionerna mot marken. Händelsen kan till del förklara varför man trots efterspaningar inte lyckats hitta fler namn. Kanske även andra stenar, liksom ett par med sentenser, råkat ut för missödet att sprängas sönder. En del namn kan också ha huggits in i området bortom Torstorp. På 1960-talet upptäcktes 23 namn på några klippor i Brännhult.⁵ Placeringen förklaras av att Bexell vid slutet av 1800-talet även ägde Hovgården i Rolfs-torp, på vars marker namnen hittades. Kanske en del av de »saknade» namnen finns kring Hovgården. I och för sig har det ingen betydelse om man återfinner alla namnen. De inristningar man hittills hittat ger en god uppfattning om de *talande stenarna* och räcker för att man ska kunna dra slutsatser om Bexells avsikter med den unika verksamheten.

Inristningarna och stenhuggarna

Inristningarna gjordes i slutet av 1800-talet. När Bexell hade bestämt sig för ett visst antal texter eller namn skrevs dessa ner på en lapp, som stenhuggarna antingen fick när de var vid Torstorp, eller som en av Bexells döttrar red ut med till dem i skogen. Betalning för arbetet torde de ha fått på Torstorp, för på flera ställen i kontoboken har stenhuggare Sund kvitterat sitt arvode.

Sentenserna kom till främst under åren 1883–1884; en sten bär också årtalet 1883. De har gjorts av olika stenhuggare, men en studie av bokstäverna tyder på att de flesta är verket av en man kallad Elof – efternamn okänt. Men man vet inte mycket om honom, då det inte gått att finna någon Elof i kyrkoböckerna som med säkerhet passar in i sammanhanget. Han måste dock ha varit en professionell stenhuggare, även om bokstäverna är helt vanliga, det vill säga inte huggna i

Många av namnen har huggits in på stora klippväggar, såsom dessa vid Minneshallen. Foto författaren.

skolad stil. Hans arbete är genomgående väl utfört. Uppställningen av sentenserna på stenarna är fint gjord, och textlinjerna raka och mellanrummet mellan raderna mycket jämnt. Tecknen, som är relativt grunda (3 mm), är välformade och utsmyckade med seriffer.⁶ Man måste i sammanhanget dock ta hänsyn till ojämnheter och sprickor i stenarna, något som ibland påverkat avstånden.

Tack vare datum i kontoboken från Tors-
torp vet man att inhuggningen av namnen började 1895 – med undantag av 17 namn som höggs in tidigare men nämns i boken. Av inventarielistan från 1900 kan man dra

slutsats om när verksamheten upphörde. Då listan innehåller namnen Dreyfus, Piquart, Zola och Labori (ännu inte återfunna i skogen), måste aktiviteten ha pågått åtminstone till början av 1898. Namnen härrör från Dreyfusaffären, en politisk skandal i Frankrike 1894–1906. I februari 1898 blev Labori välkänd såsom försvarsadvokat till Zola, vilken åtalats för tidningsartikeln *J'accuse*, skriven till Dreyfus försvar. Få om ens några inristningar torde ha gjorts under den tid Bexell satt i riksdagen.

Namnen är gjorda av stenhuggaren Carl Alfred Leonard Andersson Sund (1855–

På denna sten vid Älme-
bergets fot syns Elofs
karakteristiska stil i de tre
nedersta sentenserna; den
översta har ristats in av en
okänd stenhuggare. Foto
Bengt Magnuzon.

Sund högg in namn i två olika bokstavstyper. Den första liknar den klassiska nyantikvan och karakteriseras av bredare och djupare *grundstreck* och smalare och grundare *hårstreck*, samt seriffer. Innan tecknen höggs in finputsades ytan. Namn vid Rörsjöklippan. Foto författaren.

1903), en högst professionell yrkesman som Bexell fann på Platsarna i Varberg, där stadens då mycket aktiva stenindustri låg. Sund högg in två typer av bokstäver, båda 5½–6 cm höga och till formen ovala. Den första typen liknar den klassiska nyantikvan. Den karakteriseras av en kombination av bredare (8–10 mm) och djupare (5 mm) *grundstreck* och smalare (3–4 mm) och grundare (3 mm) *hårstreck*, vilka upptill och nertill avslutas med seriffer. Genom att vid inhuggningen försänka tecknen med kilformigt ställda väggar skapas ett samspel mellan ljus och skugga. Denna teknik behärskade Sund till fulländning. Dessa bokstäver krävde att ytan på stenen finputsades, vilket skedde med en så kallad stock- eller krysshammare, som i ena änden hade små spetsar och i andra små rutor. Genom att hamra på stenen fick man fram en jämn yta.

I kontoboken ser man att Sund fick betalt per bokstav, och att han för den ovan nämnda typen fick 25 öre per tecken, inklusive finputsning. Efter en tid övergick han till en annan bokstavstyp som dock liknar den tidigare. Men i den senare är alla linjer lika breda, och tecknen är djupare inhuggna (8–10 mm) än de tidigare. Även dessa bok-

stäver är mycket välgjorda. För dem fick Sund dock bara 22,5 öre per st. Kanske det berodde på att ytorna de höggs in på inte finputsades.

Tack vare kontoboken vet man var Sund började sina inristningar. Den första stenen han högg på ligger längs en skogsväg, Lohallsvägen. På den står fem namn: NILS DACKE, SVEN LOVÉN, SVEN NILSSON, SCHEELE och CETAVAIO. Dacke är en välkänd hjälte, medan de andra namnen avser två zoologer, en kemist och en zulukung, Cetewayo, som krigade mot engelsmännen i Sydafrika 1879; hans namn finns på två ställen i skogen. Då namnen höggs in i den ordning de skrevs i kontoboken kan man på ett ungefär följa hur Sund förflyttade sig i skogen. Man ser då i terrängen att han under en första period bara mejslade in namn på stenblock. Senare började han rista på klippväggar.

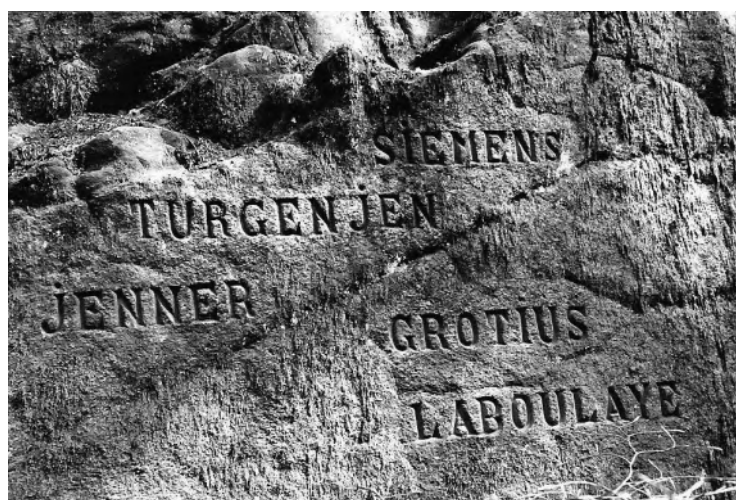
Myten om de försupna stenhuggarna

Under långa tider visste man inte mycket om de *talande stenarna*, mest bara att de fanns där i skogen. På grund av växtligheten och därmed svårigheten att finna dem hade en-

dast få människor sett dem. Det skrevs dock med jämna mellanrum om »stenarna» i olika tidningar, och även Radiotjänst sände program om dem. Men i brist på fakta blev det mest festliga anekdoter. Redan på 1940-talet berättades livfullt om hur Bexell startat huggeriverksamheten för att hjälpa en försupen stenhuggare till ett bättre liv, en myt som levde kvar fram till 1990-talet då forskningen kring inristningarna började.

Enligt traditionen skulle inte bara Elof utan även Sund haft problem med spriten. Men både den utmärkta kvaliteten på deras arbete och Sunds höga arvode utesluter helt att de skulle ha varit föremål för Bexellsk nykterhetsvård. Sund arbetade på ackord och tjänade 22,5–25 öre per bokstav, beroende på vilken typ han högg in. En approximativ uträkning, baserad på uppgifterna i kontoboken, visar att han kunde tjäna 78,30 kronor i månaden om han arbetade heltid. Nio månaders arbete (tre vintermånader borträknade) skulle då ge en inkomst av 704,70 kronor; ett belopp som inte var småpengar på Bexells tid. Enligt kontoboken tjänade statdrängar och mjölnare 200 kronor om året (närmre 12 månaders arbete), kuskar 225 kronor, snickare 300 kronor och fördrängar 325 kronor.

I den andra bokstavstypen Sund högg in, var alla streck lika breda och något djupare än de tidigare. Ytan de höggs in på finputsades inte längre. Namn vid Lohallen. Foto författaren.

Att idka välgörenhet för en försupen stenhuggare för runt 700 kronor om året vore nog att ta i även för den erkänt generöse Bexell. Sund har nog helt oförskyllt fått dela Elofs förmenta laster, då Bexell i och med anställningen av Elof fick rykte om sig att bedriva nykterhetsvård för stenhuggare.

Även kvaliteten på inristningarna utesluter all välgörenhet. För att kunna göra en korrekt bedömning härvidlag konsulterade jag två professionella stenhuggare, en aktiv redan på 1920-talet, vilka noggrant studerade inskriptionerna. De var båda av samma uppfattning – onyktra stenhuggare skulle inte kontinuerligt kunnat ha ristat in så raka textrader med så jämna avstånd mellan både ord och bokstäver. Stenhuggare har inga suddgummin, och vad som blir snett, vint eller fel står för all tid kvar som vittnesbörd om deras blunder eller brist på precision. Med ett par undantag har man inte påträffat sådana misstag på stenarna.

»Stavfel» i inristningarna

Många som sett sentenserna säger att antingen Elof eller Bexell inte kunde stava. Efterlämnade brev och handlingar skrivna av

Bexell visar dock utmärkt förmåga att stava, så honom kan vi lämna därhän. Det måste alltså vara Elofs tillkortakommande. Ordet »aldrig», till exempel, förekommer i många varianter – DEN SOM ALLDRIG FÖRNIMMA MÖRKRET SKOLA ALDIR LÄNGTA EFTER LIUS. Andra stavsätt är ALLRI, ALLRIG, ALRIG. I övrigt är feLEN främst bortfall av en dubbelkonsonant: ALT, ALTID, BITRA, MISNÖJE, SÄLSKAP, UPFINNER ... Direkta slarvfel har han sällan gjort. Förmodligen lärde Elof sig sentensen han skulle hugga in utantill och tittade inte alltid mer på manuslappen han hade fått.

Annars ser man på stenarna genomgående en »förväxling» av I och J – DEN SOM JNAGAR SKRÄCK HOS ANDRA BEFINNER SIG SIELF J EN STRÄNG FRUKTAN. På Elofs tid, kan man inte säga att detta var fel. I den tyska frakturstilen – som man kunde se i Sverige ännu i slutet av 1800-talet – skrevs både stort I och stort J som stort J. Över lag var skriftspråket vacklande före 1900-talet. I Olof von Dalins *Then Swänska Argus* (1734) står till exempel *hielpa, sielf, siäl, vj, vjsdom och frja*. Under 1700- och 1800-talen pågick heta strider mellan anhängare av olika stavningsprinciper. Men inte förrän 1874 gav Svenska Akademien ut första upplagan av *Ordlista över svenska språket*, och först 1889 kom en upplaga som fastställdes som norm för stavning i skolorna. Den stora rättstavningsreformen skulle dock dröja ända till 1906. Stenhuggarnas stavning måste bedömas mot denna bakgrund.

Felen i namnen är av annat slag. Ett vanligt misstag är att A blivit O och tvärt om, vilket måste bero på otydligheter i de förlagor Sund arbetade efter. I listorna i kontoboken, där namnen skrivits med gemener, har strecket som sammanbinder *a* respektive *o* med nästa bokstav ibland hamnat i mitten. För en person som inte kände till namnen,

var det omöjligt att avgöra vilken bokstav det skulle vara. Det förklarar varför till exempel Locke blivit LACKE och Thales THOLES. Att även ett par andra slarvigt skrivna bokstäver misstolkats blev uppenbart vid identifieringen av namnen. I kontoboken syns dock att Bexell själv kunde gå bet på namn. Där står tydligt, liksom på stenen i skogen, ARIOSTA (med Bexells handstil) istället för Ariosto. Även om Sund kan ha gjort misstag, måste det ibland ha varit fel i de lappar han arbetade efter.

Sentenser eller ordspråk

Bexell var en vis man, och han talar alltjämt till oss via sina stenar i skogen. Många sentenser är som stenarna själva, de står sig väl mot tidens tand – de förmedlar eviga sanningar väl värda att begrunda.⁷ Här i uppsatsen benämns dessa visdomsord sentenser och tänkespråk, även om de flesta av dem ligger i *Ordspråksområdet*. Det beror på att bara en del av texterna är ordspråk i egentlig bemärkelse. Ett ordspråk har en viss karaktär, och många av inskriptionerna passar inte in i definitionen; men alla texterna är en form av sentens. Ett ordspråk är en »sats eller sentens av allmängiltig innebörd och vanligen didaktisk eller moralisk syftning, vilken vunnit allmän spridning bland de breda folklagren, som ett uttryck för praktisk erfarenhet och levnadsvisdom»⁸ – MÅNGEN BINDER RIS ÅT SIN EGEN RYGG.

Andra texter är maximer eller aforismer, »en kort, litterärt utformad reflexion, tänkespråk».⁹ En del aforismer liknar ordspråk, men en tydlig skillnad mellan dem är att de senare har folklig förankring, är populära talesätt. Aforismen, maximen är närbesläktad med paradoxen; ett skenbart orimligt påstående – qVINNAN ÄR SÅSOM HAFVET HON GER EFTER FÖR DE SVAGASTE

Den som vill bli framgångsrik här i livet måste vara uppe med solen. Bexell, som lyckades väl med vad han företog sig, sägs ha stått upp i ottan. Sten vid Älmebergets fot. Foto författaren.

INTRYCK MEN KAN BÄRA DE TYNGSTA BÖRDOR. Det finns på stenarna även en tredje typ av sentenser som varken är ordspråk eller maximer utan mer uttrycker en tanke om något. Många av de texter som torde komma från Bexell själv tillhör den typen – MÅ VI LÄRA OSS ATT RESPEKTERA VÅRA MOTSTÅNDARES ÖFVERTYGELSE.

En tematisk analys av alla tänkespråken visar vilka ämnesområden som låg Bexell varmt om hjärtat. I toppen finner man texter som handlar om *kunskap och visdom* – ENDAST DEN OKUNNIGE ÄR FATTIG; DEN SOM JNGENTING WET KAN JCKE TVIFLA OM NÅGOT; SÄG ICKE ALT HVAD DU VET MEN VET ALLTID HVAD DU SÄGER. Andra ämnen var *kärleken och*

vänskapen – DEN SOM ALDRIG HAR SÖKT KERLEK OCH VÄNSKAP ÄR LÅNGT FATTIGARE ÄN DEN SOM HAR FÖRLORAT DEM BÅDA; GIFT DIG BLOTT AV KÄRLEK MEN SE TILL AT DU BLOTT ÄLSKAR DET SOM ÄR ÄLSKA VÄRDT. I ett tiotal sentenser har han lagt fram *politiska tankar*, vilka visar att han var mycket radikal för sin tid – JNGEN STOR POLITISK RÖRELSE JNGEN GENOMGRIPANDE REFORM HAR NÅGONSIN URSPRUNGLIGEN UTGÅTS FRÅN DE STYRANDE. Men här finns även sentenser om *arbete, dygd och synd, måttlighet i njutningen, sanning, religion, karaktär och lycka* – DEN SOM ICKE BLIR LYCKLIG GENOM EGEN KRAFT BLIR DET ALLRIG – ämnen som till del är besläktade.

Sentensernas ursprung

Vid en genomgång av böcker med ordspråk och talesätt, såsom Fredrik Ströms och Pelle Holms klassiska verk,¹⁰ samt böcker med aforismer, maximer och bevingade ord, fann jag ursprunget till ett fyrtiotal sentenser. Hälften kan härledas till ordspråk, och nästan lika många är maximer eller citat av olika författare, medan två är från Bibeln.

Av ordspråken är en del talesätt från dagliga livet. Andra torde Bexell ha hittat i litteraturen eller i tidningar. De första ordspråksböckerna kom ut redan på 1600-talet. Äldre ordspråk finner man också i *Havamal* och *Eddan*. Att döma av den gravsten Bexell rest över sin far på Harplinge kyrkogård, måste han ha läst *Havamal*. På stenen – som bär sentenser på de elva språk hans lärde far (prost, teol. dr) hade studerat – finns två texter däriifrån: »Bättre börda bär ingen på vägen än mycket kunskap» och »Ett vet jag som aldrig dör, dom över dödan man».

Av sentensernas innehåll anar man att Bexells livssyn kan ha påverkats av *Havamal*, ja av den fornnordiska kulturen över huvud taget, något som även antytts i en nekrolog över honom.¹¹ På stenarna står ODEN, SNORRE STURLASSEN och TORGNÝ. I »Den höges tal» (Odens) i *Havamal* prisas egenskaper eller dygder Bexell själv – att döma av texterna i skogen – uppskattade: kunskap, visdom, generositet, väfnasthet, gästfrihet, självständighet, mod, vaksamhet, arbetsamhet, måttlighet i njutningen, livsbejakande ... egenskaper som hjälper människan att finna sig tillrätta i praktiska livet.

Men Bexell intresserade sig även för mer sentida författare och filosofer. Ett tiotal sentenser kommer från den franske 1600-talsmoralisten La Rochefoucauld, känd för sina maximer. I *Réflexions ou Sentences et Maximes morales* – publicerad 1664 men lika aktuell än idag – avslöjar han med stort

skarpsinne mänsklighetens lögnar och gisslar småborglighetens hyckleri och fåfänga.¹² Bexell måste ha funnit hans maximer träffande – WJ BEDIA OM RÅD MEN WJ MENA BIFALL; WJ TYKKA ALTID OM DEM SOM BEUNDRAS OSS MEN ICKE ALTID OM DEM SOM WJ BEUNDRAS. Några andra som bidragit med visdomsord i skogen är Goethe – TALANGEN DANAS J DET STILLA KARAKTEREN J WERLDENS STRÖM; Kellgren – ATT FÖRLITA PÅ SIG SIELF ÄR ATT FÖRDUBBLA SIN FÖRMÅGA; och Voltaire – OM GUD EJ FUNNES SKULLE MAN NÖDGAS UPPFINNA HONOM.

Ordspråk lät Bexell sällan rista in i den vanliga lydelsen utan ändrade dem något – APA ÄR OCH FÖRBLIFVER APA ÄFVEN OM HON PRYDES MED GYLLENE SMYCKEN torde komma från »Apor blir apor, om de klädas i sammet eller siden»; och FATTIGA OCH RIKA DÖDENS HAND GÖR LIKA från »Arm och rik gör döden lik». Kanske mindes han inte formuleringen, kanske ville han ge ordspråken en personlig prägel. Men många av sentenserna har nog ingen direkt förlaga utan har vuxit fram ur en reflexion över Bexells personliga erfarenheter av människan och livet – ETT TÄNKESPRÅK HAR BILDAT EN KARAKTER OCH EN KARAKTER UNDERKUFVAT ETT KONUNGA RIKE. Det är uppenbart att han tillmätte tänkespråk en stor betydelse.

Namnristningarna

Bakom namnen öppnar sig ett fascinerande persongalleri från svunna tider. Här finns allt från vetenskapsmän och filosofer, kungar och presidenter, tappra krigare och skojare till märkliga hjältar och hjältinnor på gräsrotsnivå. Att döma av tidningsartiklar har namnen – förutom storheter som BEET-

HOVEN, DA VINCI, HAZELIUS, ROUSSEAU, SOCRATES etc. – vållat huvudbry. En del journalister har talat om brist på sammanhang eller mening i inristningarna – Bexell ska på måfå ha strött ut en massa namn på vänner och andra okända personer i skogen. Detta är en förhastad slutsats, som visar att eftervärlden underskattat Bexells lärdom och hans perspektiv på livet och historiens gång. Man tycks inte ha anat att han, vars längsta resor gick från Varberg till riksdagen i Stockholm, i sin inre värld rörde sig långt bortom landets gränser. Av de 555 namn/identiteter man idag funnit avser cirka två tredjedelar utlänningar. Många av dem var välkända i sitt hemland men okända i Sverige och står inte i svenska uppslagsverk. För att se sammanhanget i persongalleriet, måste man först studera alla namnen.

Identifieringen av dem var en intressant och spännande uppgift, tidvis ett detektivarbete. Namnlistorna i kontoboken och det ganska systematiska sätt på vilket inristningarna utförts var här av stor hjälp. Även en viss systematik i stavfelen underlättade arbetet. Förutom förväxlingen av *a* och *o*, förväxlades ibland *n* och *u*; dessutom kunde *e* likna *a*, *c* eller *o*, eller tvärtom; snedstreckat på *t* hamnade stundvis ovanför det vertikala strecket, så att *t* blev *l*; o.s.v. Denna känedom var av hjälp vid tolkningen av namnen. En annan »felaktighet», som det kan synas, gäller forntidsnamnen. I Sverige används i regel den grekiska versionen, medan Bexell högg in den latinska formen. Det förklarar varför till exempel Platon blivit PLATO och Homeros HOMERUS. I de svenska namnen är inte många fel. Stavningen av de franska namnen (ca 125), där vissa bokstäver inte uttalas, kunde dock vålla problem. Det förstärker man av TOUSIN OUVERTUR – generalen Toussaint Louverture, f.d. slav och ledare av den revolution som 1804 gjorde Haiti till en självständig »svart» stat och slavarna där till

fria människor. När det blev klart att de flesta franska namnen hörde till franska revolutionen, kunde sökningen begränsas till en mindre grupp av personer, vilket underlättade identifieringen.

Eftersom många namn inte stod i svenska uppslagsverk, blev det nödvändigt att söka i utländska verk. Då nära en fjärdedel av namnen var franska, användes främst franska böcker, speciellt två omfattande encyklopedier från 1800-talet.¹³ En fördel var att de publicerats under Bexells tid och alltså delgav den kunskap man hade om personerna då. Tack vare uppslagsböcker kunde runt 80 % av namnen identifieras med stor säkerhet. Därefter gjordes en analys av personerna bakom namnen, och då framträdde ett visst mönster. De flesta kunde indelas i fem kategorier. Analysen visade också att personer från ett par kategorier fanns på vissa ställen i skogen. Med några få undantag, står namnen från forntiden (Antiken) vid Minneshallen. Analysen var värdefull för det fortsatta arbetet. Genom vetenskapen om vilka slags personer Bexell ristat in, blev det möjligt att utesluta sådana som inte hörde hemma i sammanhanget (t.ex. personer från medeltiden), och att se vilka som passade speciellt väl in.

Hittills har 561 namn påträffats i naturen, vilka avser 555 identiteter (exkl. 6 namn som huggits in två gånger). De tillhör fem huvudkategorier: *Vetenskapsmän* 120, *Politiker/statsmän* 87 (exkl. franska revolutionen), *Franska revolutionen* 83, *Forntiden (Antiken)* 81, *Filosofer/författare* 74. Vidare finns 28 konstnärer, 15 ledare/folkhjältar och 64 namn som tillhör grupper om färre än 15 namn; 3 har inte definitivt identifierats. En tredjedel av namnen, 193 st. (34,8 %), anger svenskar. Sedan följer Frankrike med 124 (22,3 %) namn, Tyskland/Preussen 38, England/Skottland 24, Italien 17, Danmark 14 och övriga Europa 37. Runt 20 namn är från USA och Latinamerika. Namnen från forntiden

tiden (14,5 %) har inte delats in i nationaliteter. Bortsett från denna kategori levde de flesta personerna på 1700- och 1800-talen, men det finns även en del från 1500- och 1600-talen.

Några namn avser dock inte personer. ARGUS har tolkats som Olof v. Dalins tidskrift *Then Swänska Argus*, även om *Argus* var hans pseudonym i den, då namnet v. DALIN ristats in på två stenar. BUCEPHA (franska: Bucephale) var Alexander den Stores häst. TOULON och TOURNAY är städer med anknytning till franska revolutionskrigen. Sex namn avser fiktiva gestalter, såsom BLENDIA, hjältinnan i en småländsk sägen.

I övrigt avspeglar namnen Bexells positiva attityd till kvinnans emancipation; 27 namn (5 %) är kvinnor. Det var under franska revolutionen som idén föddes att kvinnan skulle ha samma medborgerliga rättigheter som mannen. Nära 13 % av namnen i denna grupp anger också kvinnor. Här finns bland andra de litterära damerna BOUFFLERS och DE STAEL; den politiskt aktiva Manon PHLIPON (Madame Roland); Madame LEGROS, en exemplarisk föregångare till Amnesty International, som genom mod och enträgenhet lyckades befria Masers de LALUDE (Latude) som i årtal satt oförskyllt inspärrad på Bastiljen; och systrarna Félicité och Théophile DE FERNING (de Fernig) och 17-åriga CHABRY, tre unga hjältinnor. Att det, bortsett från drottning MARGARETHA, inte finns några kvinnor bland *vetenskapsmän* och *politiker/statsmän*, beror på kvinnans ställning före 1900-talet. Bexell har dock hyllat några som lät tala om sig inom litteraturen: Fredrika BREMER, SELMA LAGERLÖF, A.M. LENNGREN och JULIA NYBERG. Bland andra svenskor finner man mecenaten JNGEBORG TOTT (Sten Sture d.ä.:s maka).

Personer bakom namnen

Många av personerna är välkända och står i svenska uppslagsverk – BERZELIUS, CICERO, HUMBOLDT, NANSEN, PASTEUR ... – och tarvar ingen presentation.¹⁴ Men där finns också flera kända personer som allmänheten inte tycks känna till. »Stenarna» ger möjlighet till ökade kunskaper; bakom namnen finns inte bara en person utan ofta också en intressant historisk epok. Vid guidade turer i skogen har jag vid ett och annat namn frågat vilka som vet *vem* det är. Den engelske läkaren Edward JENNER, till exempel, han som uppfann vaccinationen – något som berör oss alla – är obekant för många. Att identifiera namnen var spännande. I uppslagsverken möter man en mängd fascinerande levnadsöden. Där finns otaliga personer eller hjältar som utmärkt sig på ett eller annat sätt, ofta genom själsstyrka, initiativkraft, mod, uppfinningsrikedom, tankar, arbete, studier och liknande. Här i uppsatsen är dock bara plats för ett fåtal, och jag ha valt att lyfta fram några som kanske är mindre bekanta.

ZOROASTER, Zarathustra Spitama (ca 1500–1000 f.Kr.) grundade *Zoroastrismen*, en av världens äldsta monoteistiska religioner; den var statsreligion i Achemenidiska perserriket, varifrån den spred sig i Mellanöstern. FIRDUSI (935–1020), Persiens främste poet, var berömd för sitt nationalepos *Shahnameh* (*Kungaboken*); det anses ha räddat *farsi* språket, som på hans tid var starkt hotat av arabiskan. Marcus GREACUS, en europeisk alkemist framställde runt 1230 svartkrut. Gerardus MARCATOR (Mercator) och Jodocus HONDIUS, flamländska geografer, ritade på 1500-talet världskartor. LILLE JÖSSE (d. 1542), en Blekinge-bonde känd för att aldrig bryta sitt ord, var Nils Dackes närmaste man i Dackefejden. Tomas Masaniello, kallad ANIELLO, var en popu-

Stenen var den andra i ordningen Sund högg i. Förutom två svenska vetenskapsmän, möter man persiske religionsstiftaren ZOROASTER, amerikanske f.d. slaven NIGER DOUGLAS (Frederick Douglass) och sydamerikanske generalen och frihetskämpe BOLIVAR. Foto Mats Möllerström.

lär upprorsledare i Neapel, som mördades 1647 vid 24 års ålder. Baron Friedrich von der TRENCK blev en evig äventyrare sedan hans lovande karriär hos Fredrik II i Preussen i unga år grusats av en ödesdiger händelse; hans liv slutade 1794 på giljotinen. Antoine Laurent de LAROUSIER (Lavoisier), den moderna kemins fader, blev oförskyllt avrättad under revolutionen (1794), då revolutionärerna inte ansåg att Frankrike behövde några kemister. Bröderna Joseph Michel och Jacques Étienne MONGOLFIER (Montgolfier) uppfann 1783 luftballongen. Engelske kemisten och mineralogen James SMITHSON testamenterade sin förmögenhet till grundandet av ett pedagogiskt institut i Washington D.C.; *the Smithsonian Institution*, grundad 1846, omfattar nitton museer och nio forskningscentra, som administreras av USA:s regering. Hövdingarna BIG FOOT, BLACK HAWK, RED CLOUD och SPOTTED TAIL (Tail) tillhörde de stora militära

och politiska ledarna bland Amerikas prärieindianer. WHISPERER, John Solomon Rayer, var en amerikansk *Horse Whisperer* som 1858 kallades till England för att tala med drottning Victorias hästar.

En person som förtjänar speciell uppmärksamhet är Frederick Douglass (1818–1895) – på stenen kallad NIGER DOUGLAS – en förrymd slav. Namnet *Douglas* skrevs först in i kontoboken under Washington och Franklin och föregicks av *Fr*. Men det ströks och flyttades högre upp på sidan, nu med *Niger* framför. Ende Douglas i uppslagsverken med förnamn på F är en amerikansk neger-slav, som 1838 lyckades rymma. Ordet *Niger* torde stå för »*Nigger*». Det har idag en pejorativ mening, men i engelsk litteratur på 1800-talet användes det utan rasistisk innebörd; det betydde »svarthyad». NIGER DOUGLAS måste avse denne slav. Han passar utmärkt in bland de slags personer Bexell ville framhålla. Douglas lärde sig redan som

slav att läsa och skriva och ska ha sagt »Kunskap är vägen från slaveri till frihet». Med hjälp av Bibeln lärde han på söndagar, i hemlighet, även andra slavar läsa.

Efter flykten till nordstaterna blev Douglass starkt engagerad i rörelsen för slave-riets avskaffande. Han var en stor talare och författare. I sin första självbiograf, *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave* (1845),¹⁵ en bestseller, berättar han om sina upplevelser som slav. Boken, idag en klassiker, påverkade många amerikaner. År 1845 reste han till Irland och England där han gav föreläsningar. Han kände att han i England inte behandlades som en »färg» utan som en man. Många försökte övertala honom att stanna där, men 1847 återvände han till Amerika för att fortsätta kampen för landets 3 miljoner slavar. I sin strid för lika rättigheter för alla, stödde han även aktivt kvinnlig rösträtt. Han förespråkade också gemensamma skolor i New York för vita och svarta, för att de senare inte skulle få sämre utbildning, som då var fallet. Han rådslog även med presidenterna Abraham Lincoln och Andrew Johnson i frågor som berörde de »svarta». Slaveriet blev olagligt i hela USA efter inbördeskrigets slut 1865. Efter kriget utnämndes Douglass till flera politiska poster, men avgick efter ett par år på grund av oenighet med regeringens politik. År 1872 blev han den förste afro-amerikanen som nominerades till vice president, men han föredrog att fortsätta sina kamp för mänskliga rättigheter. Han avled 1895, men hyllas än idag i Amerika. Bland annat upprättade Yale-universitet 1999 ett värdefullt, årligt *Frederick Douglass Book Prize*. Bland sista hyllningarna i raden är en staty och memorial i Central Park i New York, avtäckt 2010. Många skolor i USA bär hans namn.

Även en annan man som ägnade sitt liv åt att försöka upphäva slaveriet, spanjoren Bartolomé de LAS CASAS (1484–1566), är

med i skogen.¹⁶ Han emigrerade 1502 till ön Hispaniola, där han ett tiotal år var jordägare och själv hade slavar. En tid 1506–1507 vistades han dock i Rom, där han enligt vissa källor prästvigdes; men han återvände sedan till Hispaniola. När spanjorerna 1512 skulle erövra Kuba, följde han med som präst. Men efter att ha bevittnat kolonistörernas massakrer av indianer, avsåg han sig 1514 den egendom han tilldelats och började en 50-årig kamp för indianernas rättigheter. Följande år for han till Hispaniola och lärer sig med de dominikanska munkarna, men reste även till Spanien för att plädера för indianernas sak. Sedan dess gjorde han många resor mellan hemlandet och kolonierna. Under 10 år drog han sig även undan som munk. Hans engagemang förde honom till olika områden i Nya världen. Men kampen var svår, då han måste ta hänsyn till spanska kronans och kolonistörernas intressen, vilka grundade sig på slaveriet. Indianernas antal minskade snabbt genom massakrer, misshandel och sjukdomar spanjorerna fört med sig.

Las Casas försökte förhandla med Spaniens regenter och föreslå reformer. I Nya världen försökte han evangelisera indianerna, vilket var omöjligt efter massakrerna. År 1542 lyckades han genom en lag få indianerna fria. Som biskop anlände han 1545 till Chiapas för att där tillämpa den nya lagen. Men hans påbud att alla slavar skulle frigges möttes med hat, och 1546 avskaffades lagarna. Kolonistörernas fientlighet tvingade honom att 1547 definitivt återvända till Spanien, där han fortsatte sin kamp för indianernas frihet, till stor del genom skrifter. Las Casas var en av sin tids mest kontroversiella män, medan han idag är en av de mest erkända. Han ses som en tidig förkämp för de universella mänskliga rättigheterna. Staden San Cristóbal de Las Casas i Chiapas, Mexico, bär hans efternamn.

Bland skandinaverna finns många perso-

Inristningarna för en evig kamp mot växtligheten, främst mossan. Tack vare regelbunden rengöring kan man dock läsa de flesta texterna. Vid Minneshallen märks bl.a. spanske botanisten DE ROXAS, Inkaindianerna/YNCA, och spanske prästen och munken de LAS CASAS, som i 50 år kämpade för att rädda indianerna från slaveriet. Foto författaren.

ner med anknytning till södra Sverige och Danmark. Astronomen, astrologen och alkemisten TYCHO BRAHE (f. i Skåne) lät på Ven bygga observatoriet *Uranienborg*, som blev ett astronomiskt forskningscentrum på hans tid. Härföraren Rutger von ASCHEBERG var generalguvernör över Skåne, Halland, Göteborg och Bohuslän 1680–1693. Officeren och riksdagsmannen Rutger MACLEAN är känd för de mönsterbildande jordbruksreformer han genomförde på sitt gods Svaneholm i Skåne. Zoologen Johan Christian FABRICIUS och botanisten och prästen Pehr OSBECH (Osbeck) samarbetade med LINNÉ. Prosten Sven Peter/ S.P. BEXELL, teol. dr, skrev det klassiska verket *Hallands historia och beskrifning* (1817–1819). ...

Tack vare internet har det sedan 1995 gått att identifiera alla återfunna namn utom CAMBOL, som kan vara en felstavning. JANSSON D.Ä. och JANSSON D.Y. torde avse sektledaren Erik Jansson («Erikjanssismen»), som 1846 emigrerade till Amerika och grundade kolonin *Bishop Hill* i Illinois, och hans son Eric Jansson, publicist. Båda står i Nordisk Familjebok (1929). Det faktum att sonen bytte namn till Johnson (år okänt), under vilket han står i olika uppslagsverk,

har lett till tveksamhet i tolkningen. Några andra tänkbara far och son Jansson har dock inte dykt upp under forskningen.

Varför lät Bexell rista i sten

Varför lät Bexell göra sina inristningar? Att aktiviteten, som traditionen berättar, skulle ha börjat som nykterhetsvård för stenhuggare kan man idag avfärda. Hade det bara rört sig om nykterhetsambitioner, hade Bexell inte behövt hugga in sentenser av La Rochefoucauld och Voltaire. Vanliga svenska ordspråk skulle ha dugt. De som känner till mer om Bexell och hans bakgrund förstår att det fanns andra motiv.

Bexell var en originell man och hade säkert länge lekt med idén att hugga sina tankar i sten. Det låg även i tiden. Ett nämnvärt exempel är de hundratals namn och sentenser Sam Lidman lät rista in vid Djäkneberget i Västerås.¹⁷ Namnen gäller dock nästan bara svenskar. I övrigt är Lidmans »stenar» uppställda i en park, medan Bexell lät rista in texter på naturliga stenar och klippor i skogen. Om Bexell kände till Lidman är okänt.

För Alfred Bexell fanns det exempel i släkten. Hans farbror, prosten Sven Peter

Bexell, hade låtit hugga in texter på några stenar vid Hovgården i Rolfstorp. Själv lät Alfred Bexell för att hedra sin far Justus Gabriel Bexell, prost och teol. dr, (död 1865) som gravvård på Harplinge kyrkogård resa en cirka 4,5 meter hög obelisk med sentenser på de elva språk han behärskade. Gravvården förebådade de *talande stenarna*. Men hans intresse för tänkespråk torde ha vaknat redan i unga år. Engelska sentenser han som tioåring skrev i ett övningshäfte¹⁸ har sin motsvarighet i skogen: *Time is invaluable – TID ÄR PENGAR; Beware of flattery – BLOTT MYCKET FÅ MENNISKOR ÄRO NOG FÖRSTÅNDIGA ATT FÖRAKTA EN DÅRES BERÖM*. Även i *Bålastugan* i Varberg finns sentenser. Alfred Bexells dotterson Nils Strömbom har antecknat:

Stugan äger ... ett ... antal målade inskriptioner. Somliga av dessa är ursprungliga, andra är otvivelaktigt ditsatta av Alfred Bexell. De senare är ett slående utslag av Bexells intresse att utvälja ordspråk och sentenser samt reproducera dessa på iögonfallande platser. De texter han anbragt i Stugan kunna således med all rätt betraktas såsom paralleller till de hundratals texter han ... lät anbringa på Älmeberget.¹⁹

De två texter Bexell lät måla i Stugan är dock inte iögonfallande utan har, för att inte störa den äldre interiören, gömts på insidan av dörren till golvuret och i snedtaket i en inbyggd säng. Här står: *Tid är pengar*. Den andra sentensen – *Ska helsa och kassa ej ta slut, Då stig i gryningen ifrån ditt läger ...* – har även den sin motsvarighet på en sten: DEN SOM ÖNSKAR FINNA DE MEST GYLLENE UTSIGTER DEN BÖR STÅ UPP MED SOLUPP GÅNGEN.

Att rista i sten antyder även en önskan att till framtida generationer lämna ett budskap, en idé eller ett historiskt vittnesbörd. Den önskan torde ha varit huvudskälet till att Bexell lät göra inskriptionerna. Det förstår man även av vad hans vän William Thomas – THOMAS JR, W:W: MINISTER RESI-

DENT OF THE UNITED STATES PORTLAND MAIN 1883 – i sin bok *Från slott till koja* berättar att Bexell sagt om »stenarna»:

Man säger att Sverige är ett litet land, och att den tid icke är allt för aflägsen, då dess folk skall blandas med andra och dess språk upphöra att finnas till. Men om ock alla andra vittnesbörd gå förlorade, skola dessa evigt bestående berg fortplanta till kommande släkten ett ädelt tungomål, taladt af ett folk, som väl spelat sin roll på världens skådeplats.²⁰

Men den språkliga aspekten kan bara ha varit en sida av inristningarna. Den klargör inte varför Bexell valde sentenser med eftertanke. Lika viktigt torde förmedlandet av en viss livsfilosofi ha varit. Annars kunde texterna haft ett annat innehåll. Men de avspeglar olika egenskaper han prisade och ansåg värdefulla på livets väg. Den språkliga aspekten förklarar inte heller varför han ristade in hundratals namn. För Bexell, som var förtrogen med historiens gång och vetenskapens framsteg, måste de haft samma kommunicerande funktion som sentenserna. Budskapen uttrycks bara i annan form. Namnen torde till stor del vara nyckelord. De flesta betecknar personer som utmärkt sig för ideal, handlingar och egenskaper Bexell värdesatte. Personerna tycks alltså inte bara representera sig själva utan även idéer och ideal Bexell ville framhålla – frihetssträvan, jämlikhet etc.

Men en del namn, som de från franska revolutionen, tycks också representera en viktig epok eller historisk händelse. Vetenskapsmännen på stenarna representerar säkert inte heller bara sig själva utan uppfinningarnas tidevarv. Bexell ska ha sagt att han levt under den epok, då de största uppfinningarna i mänsklighetens historia gjorts. Det finns även ett visst samband mellan sentenserna och namnen. Flera sentenser anknyter till franska revolutionen: HUR MYCKET VI ÄN ÄRO SKILDA J RANG OCH RIKEDOM J FRIHETS RÄTTIGHETER ÄRO VI ALLA LIKA; EN REVOLUTION MÅ LYCKAS ELLER EJ STORA ANDAR

BLIFVA ALLTID DESS OFFER. En annan sentens – FRIHET ÄR DEN STORA LÖSEN SOM JUBLANDE GÅR GENOM VERLDEN – avspeglar en historisk epok och anknyter till namn som GARIBALDI, BOLIVAR och TOUSIN OUVERTUR.

I sin filosofi tycks Bexell ha satt människan högt och trott på hennes förmåga att uppnå stora mål här i livet bara hon kunde bemästra sig själv. Detta fordrade kunskaper, visdom, själsstyrka, uthållighet med mera, egenskaper som inte var gratis – KUNSKAPER OCH SJÄLSSTYRKA VINNES JCKE UTAN MÖDA. Det verkar vara i det här sammanhanget som hans tankar om dygd kommer in. Även om han nog var en troende man, verkar han inte ha varit religiös. När han talar om dygd, ska detta nog inte uppfattas som moraliserande eller förknippas med dygd i en mer andlig eller gudfruktig bemärkelse. Ett dygdigt leverne hjälper människan att bemästra sig själv, att inte ge efter – EG NÖJET MEN LÅT NÖJET EJ EGA DIG. Detta gör henne psykiskt stark – DYGD ÄR MAKT.

De *talande stenarna* torde alltså ha kommit till genom en kombination av Bexells livsfilosofi, hans stora intresse för historia och kulturhistoria, hans uppskattning av tänkespråk samt en önskan att till framtida generationer förmedla denna livsfilosofi såväl som viktiga kulturella och historiska personer och händelser. Detta kunde förverkligas genom att lämna budskap på ett evigt bestående material – det vill säga, hugga i sten.

Summary

At his death, Alfred Bexell, landowner and Member of Parliament, left his country a unique cultural heritage. In the 1880s and 1890s, he engaged engravers to inscribe on cliffs and stones in the forest on his property – Torstorp, 10 miles west of Varberg – nu-

merous sayings and hundreds of names of historic persons and well-known contemporaries. After Bexell died the inscriptions were forgotten; in 1925 they were rediscovered by a family on a hike in the forest. Ever since, they have been intriguing people. Not until 1993, after his relatives had found written material referring to the engravings, was it possible to gain further knowledge about them.

In all, one has found 166 sayings: – WHOEVER HAS NEVER SOUGHT LOVE AND FRIENDSHIP IS FAR POORER THAN THOSE WHO HAVE LOST THEM BOTH. – TO TRUST IN ONESELF IS TO DOUBLE ONE'S ABILITY. So far 561 proper names have been discovered – ANDRÉE, BOLIVAR, DORÉ, HAZELIUS, JENNER, LAS CASAS, LING, MARAT, RED CLOUD, SPINOZA, ZOROASTER ... – of which one third represent Swedes and two thirds foreigners. About 80 % of the names can be classified into five main categories: scientists, statesmen and politicians, French Revolution, Antiquity, and authors and philosophers.

There appears to have been several motives with the inscriptions. However, the most important one would have been Bexell's wish to transmit a certain philosophy or approach to life. The sayings reflect various qualities which he found important in life – knowledge, love, friendship, etc. The names also carry a message. Most of them refer to people with qualities Bexell valued, and/or to historic, political and cultural events he considered important.

Noter

¹ *Bålastugan / Bexellska ryggåsstugan* ägs idag av Hallands kulturhistoriska museum i Varberg (f.d. läns-museet) och kan besökas på Träslövsvägen 1, Varberg. Stugans historia berättas i Strömbom, Margareta. *Bålastugan – Bexellska ryggåsstugan, föregångare till fri-*

luftmuseet Skansen – Ett unikt svenskt kulturarv. CAL-Förlaget, Varberg 2007.

² Strömbom, Margareta. *Bexells talande stenar*. CAL-Förlaget, Varberg 1995. En ny upplaga av boken gavs ut av Grimeton's Hembygdsförening 2011.

³ Nämnade handlingar är i privat ägo.

⁴ Inristningarna återges här i texten i versaler, precis som de huggits in i skogen. I texterna har Q alltid ristats in i gemen (q).

⁵ Strömbom, Margareta. »Revolutionärer i Brännhult.» *Hallandsbygd 2007–2008*. Förlag Utsikten, Varberg 2007, s. 92–101.

⁶ Seriffer är de korta avslutande strecken på staplar och tvärstreck i bokstäver.

⁷ En lista med alla sentenser finns i *Bexells talande stenar*; se not 2.

⁸ *Nordisk familjebok*. Stockholm 1931.

⁹ *Bonniers lilla uppslagsbok*. Stockholm 1989.

¹⁰ Holm, Pelle. *Bevingade ord och andra talesätt*. Bonniers, Stockholm 1960. Fredrik Ström. *Svenska ord-språk*. Prisma, Stockholm 1981.

¹¹ »Alfred Bexell.» *N.H.T. Vestkusten*, 5 maj 1900.

¹² La Rochefoucauld, François. *Réflexions ou Sentences et Maximes morales. Réflexions diverses*. Le Livre de Poche classique, Paris 1991.

¹³ *Grande Encyclopédie* (31 band). Lamirault et Cie

(band 1–22); Société Anonyme de la Grande Encyclopédie (band 23–31). Paris 1886–1902. Larousse. *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle* (15 band). Slatkin, Genève och Paris 1982; (nyutgåva av Paris-upplagan 1866–1879).

¹⁴ En lista med alla namn inklusive identifikation finns i *Bexells talande stenar*; se not 2.

¹⁵ Frederick Douglass. *Frederick Douglass' lif och samtid*. N.J. Schedins förlag, Stockholm 1895, (733 s.). En resumerad upplaga kom ut 1991: Frederick Douglass. *En amerikansk slavs liv*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 1991 (179 s.).

¹⁶ Fray Bartolomé de Las Casas. *Brevisima Relación de la Destrucción de las Indias*. Fontamara, Barcelona 1994; 6:e uppl. (inkl. biografi av J.A. Llorente). www.EcuRed.cu. »Fray Bartolomé de Las Casas», 2012. Las Casas ansågs länge vara född 1474, men senare forskning visar att han föddes 1484; detta förklarar motsägande uppgifter om honom i olika biografier.

¹⁷ Boman, Åke. *Djäkneberget i Västerås och Sam Lidman*. Västerås Kommun 1973, 1989.

¹⁸ Häfte i privat ägo.

¹⁹ Anteckningar i privat ägo.

²⁰ Thomas W.W. Jr. *Från slott till koja. Minnen från en flerårig vistelse i Sverige*. F & G Beijers Förlag, Stockholm 1891; s. 129–137.

Aktuella kartjubiléer

Av Nils Lewan

Docent i kulturgeografi, Lund

Inget årtal utan jubiléer. År 2012 kunde vi erinra oss, att Skånska rekognosceringskartan började skapas för två hundra år sedan, medan Malmöhus läns första ekonomiska karta var under fullt arbete för jämnt etthundra år sedan. Varför då erinra om detta? Å ena sidan förtjänar dessa tidiga karteringsinsatser att värdesättas. Å andra sidan finns det skäl att söka ge en bild av hur tillgängliga kartor och tillhörande beskrivningar är idag – hos myndigheter, för forskare och en bredare krets av historiskt och geografiskt intresserade. Därtill skulle man kunna foga någon förhoppning till förmån för framtidens intressenter.

Rekognosceringskartan har tidigare behandlats i en rad sammanhang, bl.a. i Ale. Kartan trycktes till en början inte alls utan hamnade på en hylla på krigsarkivet, där den upptäcktes 1935 av lundaprofessorn i geografi Helge Nelson. Först ett halvsekel senare lät lantmäteriet trycka den, dock i något förenklat utförande och förminskad från 1:20000 till mer hanterliga 1:30000. Beskrivningarna och kommentarerna hade som original varit kända åtminstone sedan 1980-talet, då sedan en längre tid också på krigsarkivet. Detta omfattande material finns numera tillgängligt via länsstyrelsens hemsida. Det är alltså sörjt för bevarande och tillgänglighet vad gäller rekognosceringskartan. Den som är speciellt intresserad av några av de totalt 108 kartbladen, kan därtill köpa dem från lantmäteriet i Malmö.

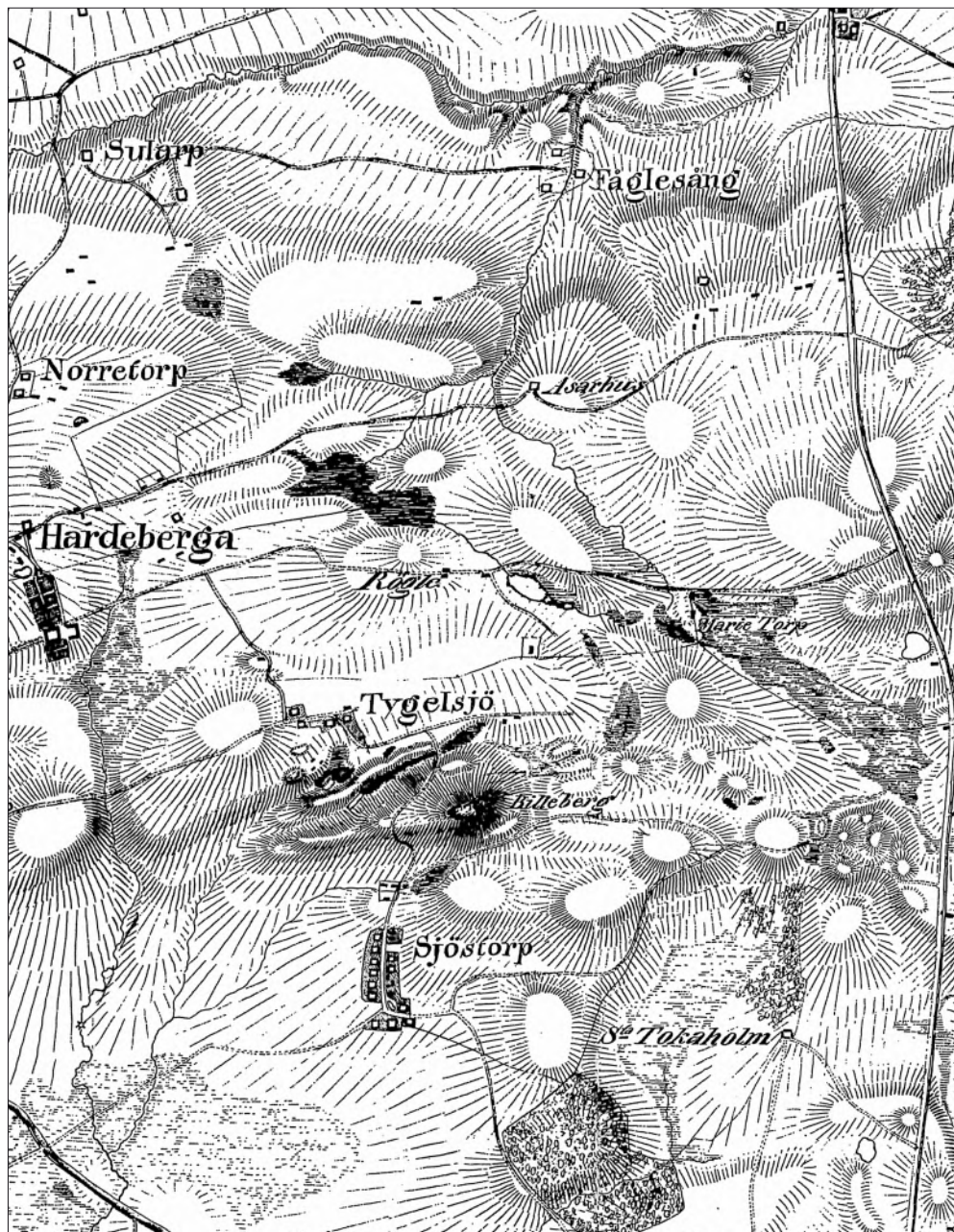
Den tidiga ekonomiska kartan, också benämnd häradskartan, framställdes alltså för Malmöhus län under åren kring 1912 av rikets allmänna kartverk och knöts samman med en mera detaljerad redovisning av jordstyckningen än som tidigare hade gjorts. Sålunda redovisades varje jordfastighet på minst cirka ett halvt hektar i samtidiga sockenbeskrivningar med storlek, ägare/brukare,

markanvändning och eventuellt sambruk med annan fastighet. Då varje sådan fastighet åsatts ett nummer i ny serie för varje by i jordeboksnummerföljd, kunde beskrivning och karta knytas samman. Hela innehållet i dessa sockenbeskrivningar kan knappast återges bättre än i det samtida informationsbladet.

Allt detta trycktes i häften, omfattande en eller flera socknar häradsvis, varför vi möter ett material utan vare sig tidigare eller senare motsvarighet vad gäller ägare, brukare och aktuell användning av marken ned till ett tiondels hektar. Men hur tillgängligt är detta hundraåriga material numera? En kortare inventering kan inte säkert ge ett uttömmande svar.

Kartorna i skalan 1:20000 trycktes ursprungligen i färg och senare i olika omgångar i svartvitt – i något fall, utan de viktiga identifieringssiffrorna! Färgbladen är sedan länge utgångna och endast tillgängliga hos några få samhällsorgan. Däremot finns de numera till förfogande på nätet via lantmäteriverket i en något förenklad färgversion. Av de svartvita bladen finns fortfarande på Malmöhus läns hushållningssällskap ett mindre lager av det stora flertalet blad.

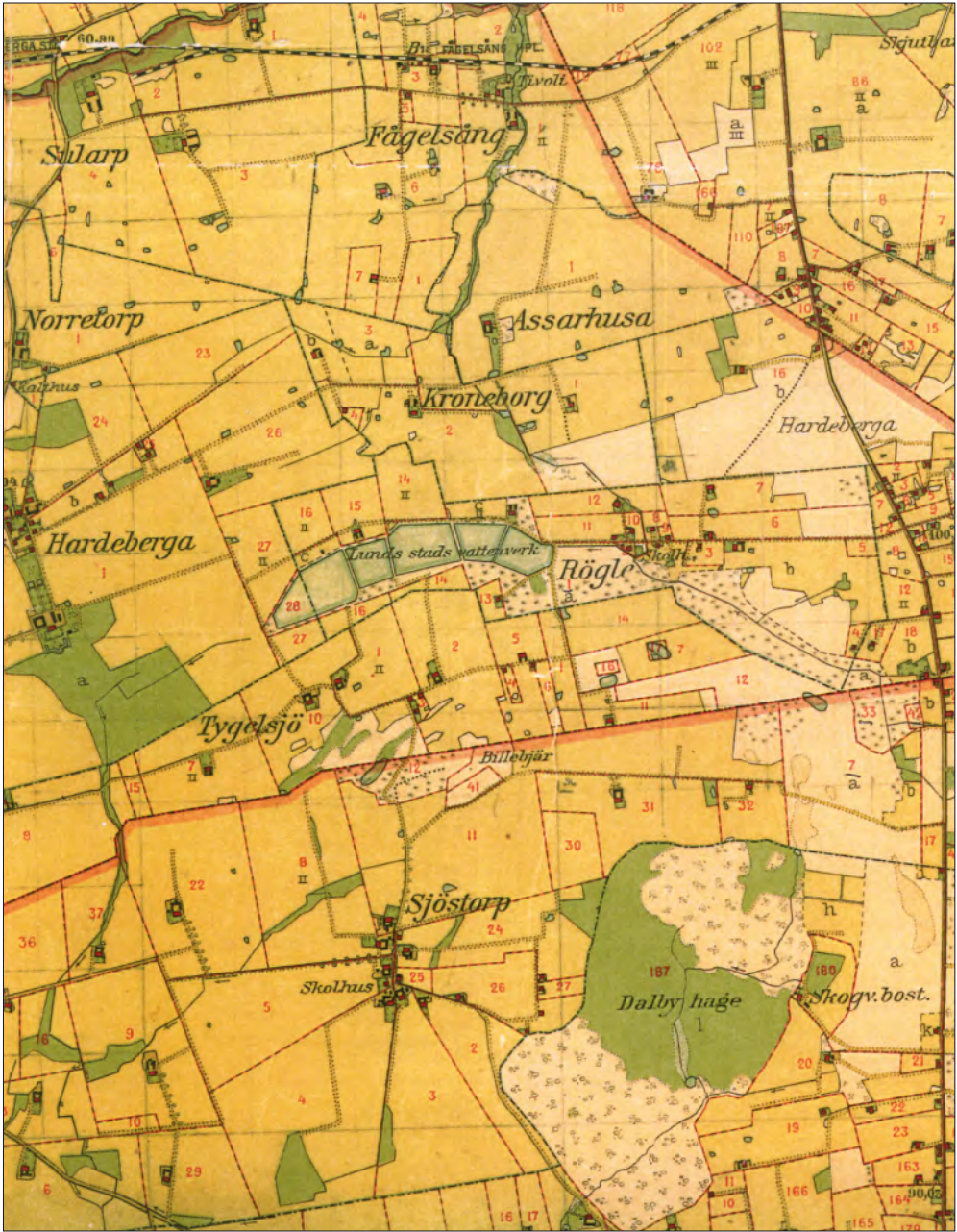

Utsnitt av skånska rekognoseringskartan kring Hardeberga förminskat till 1:30000.

De kanske minst lika värdefulla beskrivningarna är mindre tillgängliga. Ännu finns det på hushållningssällskapet häften för flertalet socknar, men luckorna är betydande.

Beroendet blir därmed stort av de serier, som för i första hand eventuellt internt bruk hittills bevarats hos några olika myndigheter, varvid flyttning och omorganisation blivit en

Häradsekonomiska kartan i färg, del av bladet Hardeberga förminskat till 1:30 000.

speciell fara. Då det är långtifrån säkert, att man numera uppfattar dessa beskrivningars unika karaktär och värde, menar rapportören att en scanning av hela textmaterialet vore

starkt önskvärd. – Men vem kan tänkas ta initiativ till det?

Bortser man från några skilda myndigheters interna tillgång till det kompletta

Malmöhus läns sockenbeskrifningar.

Vid Rikets allmänna kartverks ekonomiska kartläggning af Malmöhus län har en mera detaljerad redovisning af jordstyckningen blifvit utförd än som vid den ekonomiska kartläggningen af föregående län ägt rum.

Redovisningen var ursprungligen afsedd att anknytas till jordregistret, så att hvarje fastighet skulle som beteckning å kartan och i beskrifningen åsatts sitt gällande jordregisternummer. Men då jordregistret beträffande Malmöhus län vid tiden för de ekonomiska kartarbetenas påbörjande därstädes icke fullständigt upplagts, måste en annan beteckning vid redovisningen tillgripas.

Hvarje i den använda skalan redovisningsbar jordfastighet, hvarmed i regel bör förstås hvarje sådan fastighet af omkring $\frac{1}{2}$ hektars areal och däröfver, har å kartan åsatts ett nummer (figurnummer). Inom hvarje by finnes sålunda en särskild nummerserie, börjande med nr 1 inom lägsta jordeboksnumret. Dessa nummer hänvisa till beskrifningen, där fastighetens jordeboksnummer, mantal och natur, ägare (arrendator), antal bostäder, arealer, antal ägoområden och brukningsförhållanden äro angifna.

De fastigheter, som på grund af sin obetydliga areal ej kunnat å kartan särskildt utmärkas och numreras, äro antingen tillagda annan redovisningsbar fastighets område eller ock sammanförda till ett större område under ett gemensamt nummer och under detta nummer införda och redovisade i beskrifningen.

Då ett särskildt intresse talat för en redovisning af innehafvet (äganderättsinnehafvet) så väl som för en redovisning af brukningsdelarna (brukningsinnehafvet), har kartverket i kolumnen för särskilda anteckningar lämnat en grundläggande uppgift om dessa för jordbruksstatistiken betydelsefulla samband mellan fastigheterna, i det att där antecknats såväl samhörigheten som sambruket mellan särskilda fastigheter som ock brukningsförhållandena inom i arrenden uppdelade fastigheter.

För att göra redovisningen af brukningsdelarna inom en socken fullständig och mera överskådlig hafva med ledning af dessa uppgifter om sambruket i ett särskildt tillägg till beskrifningen (bil. A) införts de brukningsdelar, som bildats genom två eller flera fastigheters sambruk, därvid dessa fastigheters arealer och ägare eller arrendator angifvits. I samma bilaga hafva även införts de brukningsdelar, som uppstått genom en egendoms uppdelande i arrendelotter, betecknade med littera å kartan.

I en annan bilaga (bil. B) har för hvarje socken införts beskrifning öfver därinom befintliga af kartverket afvägda markerade punkter och vattenytor.

Vid sockenbeskrifningarnas uppsättande har i öfrigt jordebokens indelning af länet i härad och socknar blifvit följd. Beskrifningarna till socknarna äro för nedbringande af tryckningskostnaderna på hushållningssällskapets begäran i de flesta fall sammanförda två eller flera i ett häfte.

För att lättare finna en sockenbeskrifning är i de senare häradssammandragen vid de socknar, som äro sammanförda i ett häfte, utsatt inom parentes beskrifning: N. N. socken m. fl., där sålunda det utsatta namnet anger det första på beskrifningshäftet förekommande sockennamnet.

Summa för mantal och ägovidd i hektar m. m. är utförd endast för socken i dess helhet.

I de fall då större sjöar och vattendrag, som ligga inom en sockens gränser eller delas af desamma, ej tydligen ingått i byarnas delning, hafva deras arealer påförts socknen i dess helhet och i vissa fall beräknats efter provisionellt uppdragna gränser. Vattendrag af obetydlig bredd hafva i hvarje fall fördelats på däraf berörda jordfastigheter (figurnummer). I beskrifningens kol. 13 är införd arealen för endast sådana kala berg och andra impediment, som äro belägna i odlad jord.

I häradssammandraget är liksom på sockenbeskrifningarnas titelblad till ledning angifvet det eller de ekonomiska kartblad, hvarå en socken ingår.

I särskild kolumn är i detta sammandrag anteckadt det antal områden, en socken omfattar.

Emil Janssons Boktryckeri, Malmö 1919.

materialet, torde den enskilde med säker framgång nu endast kunna söka detta på landsarkivet och universitetsbiblioteket i Lund. Länsstyrelsen har kartorna, däremot ej beskrivningarna. De senare finns däremot tillgängliga för läsesalslån på Malmö stadsbibliotek. Flertalet svartvita kartblad kan köpas via hushållningssällskapet, och det samma gäller de sockenbeskrivningar som ännu finns i lager.

Då Skånska Hypoteksföreningen byggt sitt hus vid Kyrkogatan i Lund arrangerade man småningom en samlad ekonomisk karta över både Malmöhus och Kristianstads län på fondväggen i styrelserummet till ledamö-

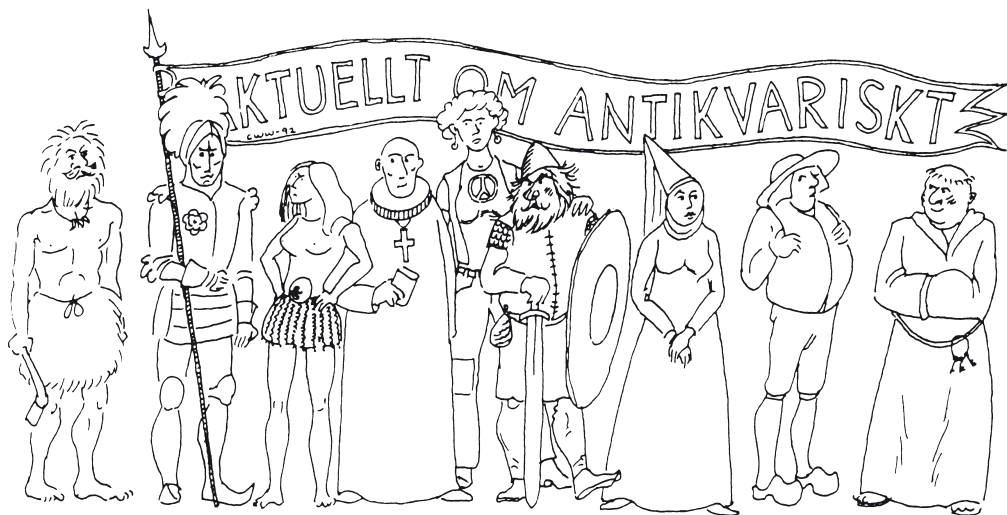
ternas information. Kartan är minst 6 meter bred och löper över rullar. Numera är den dock såvitt känt dold av en inre fondvägg.

Sist bör här tillfogas, att efter Malmöhus län tillkom motsvarande häradskartor för Blekinge, Halland och Kristianstads län 1915–1934 i samma skala och med samma typ av sockenbeskrivningar. Hur tillgängligt detta material är idag har ej undersökts i detta sammanhang.

Litteratur

- Lewan, N. 2004. Beskrivningarna till Skånska rekognosceringskartan. Ale nr 2.
Riksantikvarieämbetet 1993. Ekonomiska kartor 1800–1934.

Lunds historia – staden och omlandet

Den 9 november 2006 fattade Lunds kommunfullmäktige beslut om att utge ett nytt bokverk om Lunds historia, som skulle föreligga färdigt till 150-årsjubileet av kommunallagarnas tillkomst 1862. Lunds dåvarande stadsfullmäktige tillkom detta år. Resultatet föreligger nu i tre digra band, ett monumentalt arbete på över 1400 sidor.

En stad som Lund har genom åren självfallet sett en oerhörd mängd fackböcker födas inom vitt skilda discipliner. Det har emellertid funnits ett klassiskt historiskt översiktsverk, nämligen Lunds historia 1–2, skrivet av Lunds förste stadsantikvarie Ragnar Blomqvist, utgivet 1951 respektive 1978. De nu föreliggande stadshistoriska böckerna är annorlunda utplagda i jämförelse med det nämnda enmansarbetet. Ett modernt dispositionsgrepp har tagits. Huvudredaktören K. Arne Blom har vid sin sida haft en huvudförfattare för varje del. Första delen – medeltiden (990–1536), »En metropol växer fram» – svarar Peter Carelli för, andra delen – tidig modern tid (1536–1862), »En bördig bygd» – Sten Skansjö och tredje delen – modern tid (1862–2010), »Där tankar möts» – Sverker Oredsson. Till dessa tre ramverksförfattares

hjälp har sedan stått inte mindre än trettiofva ämnesspecialister som i sin tur skrivit fördjupningskapitel inom sina olika forskningsområden. Genom detta upplägg har den nya stadshistorien både breddats och fördjupats och därtill har en uppdatering av de historiska forskningsresultaten ägt rum. Inte minst gäller detta den historiska arkeologins bidrag. Såsom framgår av det nya verkets underrubrik har nu även en rent geografisk utvidgning skett genom att Lunds omgivande landsbygd har integrerats.

Sedan får man inte glömma att nämna, i en kort anmälan som denna, att de många mycket skickligt gjorda och utvalda illustrationerna har ett betydande egenvärde.

Lunds mer än tusenåriga historia kan koncentrerat sammanfattas så här, epok-kronologiskt: 1. Blomstrande medeltidsstad, ärkebiskoparnas och kyrkans Lund, den mest betydande staden i Norden – Meptropolis Daniae. 2. Efterreformationens stad, karakteriserad av tillbakagång och relativ oansenlighet. 3. En lidande 1700-talsstad, efter de dansksvenska krigens slut. 4. Industri- och järnvägsstad, kunskaps- och forskningscentrum. Internationell, dynamisk utvecklingsstad.

Gert Jeppsson
(Redaktör för Ale)

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund. E-post: gert_jeppsson@hotmail.com

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2013, 200 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Professor Lars Berggren, Lund, ordf., fil.dr Bengt Söderberg, Lund, v.ordf., fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör samt fil.dr Kerstin Arcadius, Malmö, docent Karl Bergman, Karlskrona, fil.dr Solveig Fagerlund, Viken, professor Tomas Germundsson, Lund, antikvarie Mikael Henriksson, Ronneby, museichef Per Karsten, Lund, universitetslektor Jens Lerbom, Halmstad, fil.dr Johan Lundin, Malmö, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, arkivarie Petra Nyberg, Lund, fil.dr Magnus Olofsson, Lund, kulturmiljödirektör Mats Ridder-sporre, Malmö, professor Sten Skansjö, Lund, fil.dr Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

PER STOBÆUS

Lund på latin

I

MARGARETA STRÖMBOM

Bexells talande stenar

18

NILS LEWAN

Aktuella kartjubiléer

35

Aktuellt om antikvariskt

Lunds historia – staden och omlandet

40

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en *f*-runa – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.